

Μελέτη χώρας

Δημόσια ρητορική και στάση απέναντι σε πρόσφυγες και άλλους μετανάστες

το προφίλ της Ελλάδας

Anna Bailey-Morley και Christina Lowe
Μάιος 2023

Κύρια συμπεράσματα

Τόσο η δημόσια ρητορική όσο και τα πολιτικά αφηγήματα για τους μετανάστες είναι εξαιρετικά αρνητικά ήδη από το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα προς την Ελλάδα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 από πρώην Κομμουνιστικές χώρες. Οι αρνητικές στάσεις οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στον φόβο ότι οι μετανάστες θα επιδεινώσουν την ανεργία και τις δημοσιονομικές προκλήσεις, θα αυξήσουν την ανασφάλεια και θα αποτελέσουν απειλή για την πολιτισμική ταυτότητα της χώρας.

Η ρητορική για τη μετανάστευση έγινε πιο περίπλοκη και φορτισμένη μετά την άφιξη περισσότερων από ένα εκατομμύριο διερχόμενων μεταναστών και προσφύγων κατά το 2015–2016, εν μέσω περιόδου οικονομικής αναταραχής. Οι αφίξεις αποκάλυψαν τις ανεπάρκειες ενός εγχώριου συστήματος ασύλου που βρισκόταν ακόμη σε πρώιμο στάδιο και τις ελλείψεις του περιφερειακού συστήματος της ΕΕ για την υποδοχή προσφύγων.

Οι ανησυχίες περί χειραγώγησης από την Τουρκία και απογοήτευσης από την ΕΕ αποτελούν το βασικό κίνητρο και αιτιολογία επέκτασης των εχθρικών και ασφαλειοποιημένων πολιτικών και ρητορικών.

Προκειμένου να αλλάξει η δημόσια ρητορική για τη μετανάστευση, θα πρέπει η ΕΕ να επιδείξει πραγματική αλληλεγγύη ως προς την υποδοχή των αιτούντων άσυλο, καθώς και να δοθεί προσοχή στα υποβόσκοντα οικονομικά προβλήματα των Ελλήνων πολιτών. Δεδομένης της έλλειψης εμπιστοσύνης προς τους πολιτικούς και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, υπάρχει ένας βασικός ρόλος που μπορούν να επιτελέσουν αξιόπιστοι φορείς της κοινωνίας των πολιτών και ένας προοδευτικός ιδιωτικός τομέας ώστε να συμβάλουν στην αναγνώριση και τη μεγιστοποίηση των οφελών που μπορεί να επιφέρει ο νεανικός, ποικιλόμορφος μεταναστευτικός πληθυσμός στο πλαίσιο της γηράσκουσας ελληνικής κοινωνίας, των δύσκολων οικονομικών συνθηκών και των ακόμα υψηλών ποσοστών εξερχόμενης μετανάστευσης.

Ενθαρρύνεται η αναπαραγωγή του υλικού από τους αναγνώστες για τα δικά τους έντυπα, εφόσον δεν χρησιμοποιούνται για εμπορικούς σκοπούς. Το ODI ζητά τις δέουσες ευχαριστίες και ένα αντίγραφο του εντύπου. Για διαδικτυακή χρήση, ζητούμε από τους αναγνώστες να παραθέτουν τον σύνδεσμο της πρωτότυπης πηγής στον ιστότοπο του ODI. Οι απόψεις που παρουσιάζονται στο παρόν άρθρο είναι απόψεις του συντάκτη/ των συντακτών και δεν αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του ODI ή των συνεργατών μας.

Το παρόν έργο αδειοδοτείται δυνάμει του προτύπου CC BY-NC-ND 4.0.

Τρόπος παράθεσης: Bailey-Morley, A. and Lowe, C. (2023) Δημόσια ρητορική και στάση απέναντι σε πρόσφυγες και άλλους μετανάστες: το προφίλ της Ελλάδας. London: ODI (www.odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-greece-country-profile).

Ευχαριστίες

Θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά τον Diego Faures για την υποστήριξη του ως προς τη συλλογή δεδομένων για το παρόν κείμενο, καθώς και την Ευφροσύνη Χαριτοπούλου, την Αγγελική Δημητριάδη, την Claire Kumar, τον Άγγελο Τραμουντάνη και την Άννα Τριανταφυλλίδου για την επιστημονική αξιολόγηση και την πολύτιμη ανατροφοδότησή τους για προγενέστερη έκδοση του άρθρου. Θα θέλαμε επίσης να ευχαριστήσουμε την Sherry Dixon για τον συντονισμό της εκπόνησης της παρούσας έκθεσης, τον Matthew Foley για τη διόρθωση και τον Aaron Griffiths για τη στοιχειοθεσία. Οι γνώμες που διατυπώνονται και τυχόν λάθη ή παραλείψεις εξακολουθούν να εμπίπτουν στην ευθύνη των συντακτών.

Πληροφορίες σχετικά με αυτό το έντυπο

Η παρούσα μελέτη παρουσιάζει συνολικά τα κύρια χαρακτηριστικά της ελληνικής πολιτικής μετανάστευσης και ασύλου, τις πρόσφατες τάσεις των μεταναστευτικών προτύπων και τις δημόσιες αντιλήψεις και πολιτικές ρητορικές απέναντι στους πρόσφυγες και άλλους μετανάστες. Το παρόν έργο αποτελεί μέρος ενός ευρύτερου σχεδίου που υποστηρίζεται από το Ίδρυμα ΙΚΕΑ και αποσκοπεί στη στήριξη των δημόσιων και ιδιωτικών φορέων που ενδιαφέρονται να ασχοληθούν με τη μετανάστευση και την αποδημία.

Contents

Ευχαριστίες / i

Προβολή στοιχείων / iii

1 Η ιστορία της μετανάστευσης στην Ελλάδα / 1

2 Τρέχον ελληνικό σύστημα και προσέγγιση για τη μετανάστευση / 7

3 Δημόσια στάση απέναντι σε πρόσφυγες και άλλους μετανάστες: τι γνωρίζουμε; / 14

4 Η επικράτηση των αρνητικών και ασφαλειοποιημένων ρητορικών / 23

5 Συμπέρασμα / 27

Βιβλιογραφία / 29

Προβολή στοιχείων

Πλαίσια

Πλαίσιο 1 Πολιτική της Ελλάδας για την ιθαγένεια και το άσυλο / 9

Πλαίσιο 2 Η αντίδραση της ΕΕ για την «προσφυγική κρίση» της στην Ελλάδα / 11

Πλαίσιο 3 Κατηγοριοποίηση του ελληνικού πληθυσμού και της στάσης του απέναντι στη μετανάστευση / 21

Εικόνες

Εικόνα 1 Χρονοδιάγραμμα μετανάστευσης / 2

Εικόνα 2 Μεταναστευτικές τάσεις, 1990–2020 / 4

Εικόνα 3 Εκτιμήσεις για τους μη Έλληνες κατοίκους στην Ελλάδα, 2009–2021 / 5

Εικόνα 4 Θαλάσσιες και χερσαίες αφίξεις στην Ελλάδα (2015–2022) / 6

Εικόνα 5 Προβολή της μετανάστευσης ως σημαντικού ζητήματος στην Ελλάδα / 15

Εικόνα 6 Στάση απέναντι στους μετανάστες: με τους μετανάστες η Ελλάδα έγινε χειρότερος ή καλύτερος τόπος διαβίωσης; / 16

1 Η ιστορία της μετανάστευσης στην Ελλάδα

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του εικοστού αιώνα, η Ελλάδα ήταν κυρίως χώρα εξερχόμενης μετανάστευσης (Kasimis and Kassimi, 2004). Το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα είχε ήδη ξεκινήσει από τις αρχές του αιώνα, μετά από τη δεκαετία οικονομικής ύφεσης του 1890 (ό.π.). Από το 1890 έως το 1914, σχεδόν το ένα έκτο του ελληνικού πληθυσμού εξήλθε από τη χώρα, μεταναστεύοντας κυρίως προς τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Αίγυπτο (ό.π.).

Ακολούθησε μαζική μετακίνηση (προς αμφοτέρους τις κατευθύνσεις) λόγω του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1919–1922 (Hirschon, 2003). Μετά την ανεπιτυχή επίθεση του ελληνικού στρατού και τη μετέπειτα ταχεία υποχώρηση, η ανθρωπιστική κρίση στην αμφισβητούμενη περιοχή της Ανατολίας προκάλεσε τη φυγή περισσότερων από ένα εκατομμύριο χριστιανών προσφύγων προς την Ελλάδα (η οποία τότε είχε πληθυσμό μόνο πέντε εκατομμύρια περίπου), γεγονός που έγινε γνωστό ως «Μικρασιατική Καταστροφή» (Hirschon, 2003; Murard, 2022). Στο πλαίσιο της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάνης του 1923, η Σύμβαση περί ανταλλαγής πληθυσμών προέβλεπε την αναγκαστική μετεγκατάσταση όλων των Ελλήνων μουσουλμάνων στην Τουρκία (περίπου 355.000) και όλων των εναπομεινάντων Ελληνορθόδοξων Τούρκων πολιτών στην Ελλάδα (σχεδόν 200.000 πέραν του προαναφερόμενου εκατομμυρίου) (Hirschon, 2003).¹

Το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα σημειώθηκε μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Πάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες αναχώρησαν κυρίως για τη Δυτική Ευρώπη, την Αυστραλία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και τον Καναδά στο διάστημα από το 1950 έως το 1974 (Kasimis and Kassimi, 2004).² Αυτό οφειλόταν τόσο σε οικονομικά όσο και σε πολιτικά κίνητρα, στο πλαίσιο της ανάγκης της Δυτικής Ευρώπης να καλύψει τα κενά στην αγορά εργασίας μετά τον πόλεμο, του ελληνικού εμφυλίου πολέμου (1946–1949) και του στρατιωτικού καθεστώτος (1967–1974) (ό.π.).

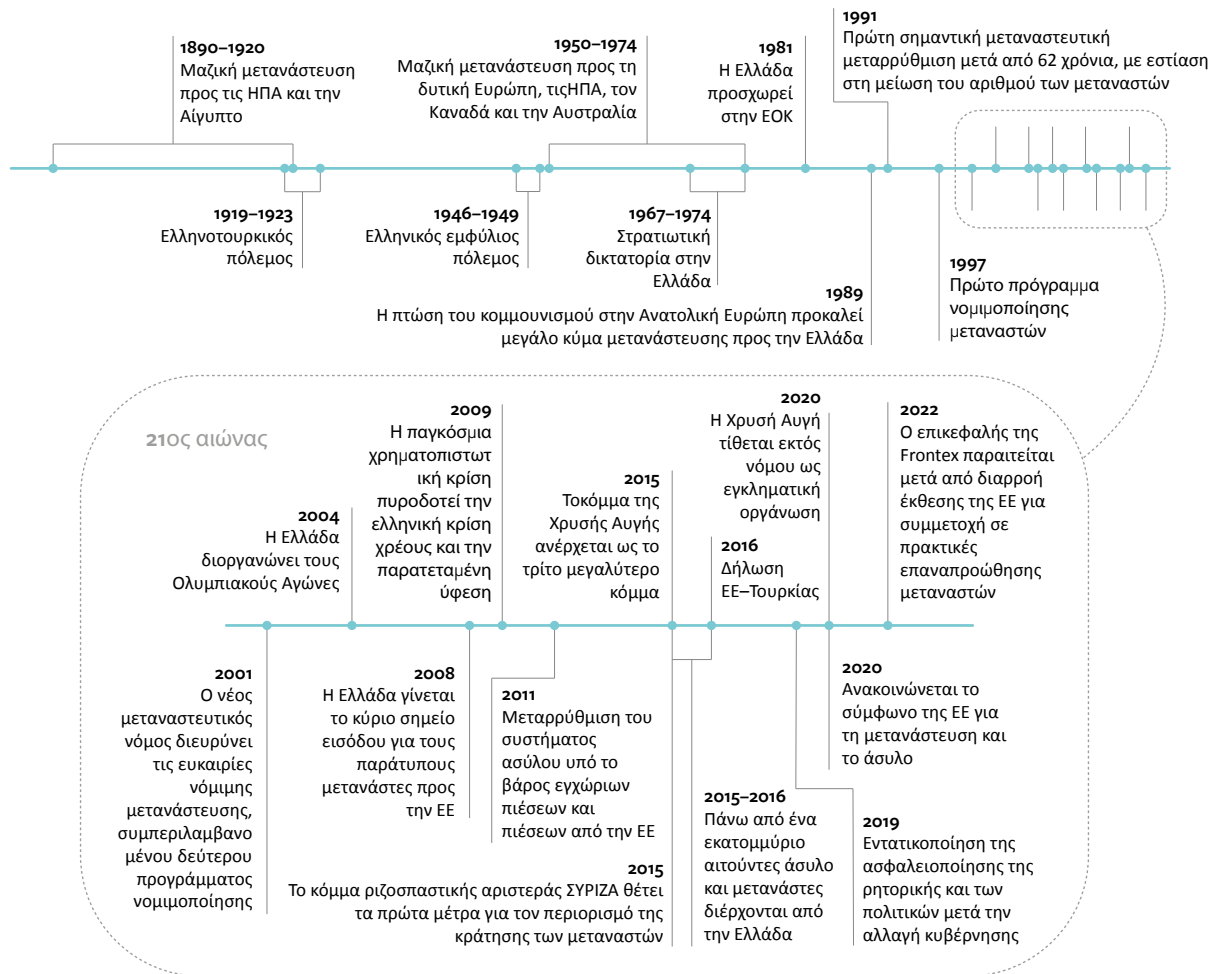
Πολλοί Έλληνες επέστρεψαν στη χώρα τους στα μέσα της δεκαετίας του 1970, καθώς η πετρελαϊκή κρίση του 1973 προκάλεσε τη θέσπιση ολοένα και αυστηρότερων μεταναστευτικών πολιτικών στη Δυτική Ευρώπη εξαιτίας της μειωμένης ζήτησης εργατικού δυναμικού και της αυξημένης οικονομικής αστάθειας (Kasimis and Kassimi, 2004). Το γεγονός ότι η Ελλάδα έγινε πιο ελκυστική μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας το 1974,

1 Η υποχρεωτική ανταλλαγή δεν εφαρμόστηκε σε ορισμένες περιπτώσεις, ιδίως για τη μουσουλμανική κοινότητα της Δυτικής Θράκης και για τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης.

2 Επίσης, περίπου 65.000 Έλληνες πρόσφυγες μετακινήθηκαν προς τον πρώην σοβιετικό συνασπισμό, λόγω της σχέσης τους με την (ηττημένη) κομμουνιστική παράταξη στον ελληνικό εμφύλιο πόλεμο (Kiprianos et al., 2003).

καθώς και η δυνατότητα για οικονομικές ευκαιρίες που προσέφερε η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα το 1981 έδωσαν περαιτέρω ώθηση στην επιστροφή των μεταναστών (ό.π.).

Εικόνα 1 Χρονοδιάγραμμα μετανάστευσης

Με τις γεωπολιτικές αλλαγές που επήλθαν μετά το 1989 η Ελλάδα έγινε για πρώτη φορά προορισμός διεθνών μεταναστών, με την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης και άλλων κομμουνιστικών καθεστώτων της περιοχής (Triandafyllidou and Gropas, 2005). Αυτό προκάλεσε την εισροή πολλών μεταναστών από την Ανατολική Ευρώπη, ιδίως από την γειτονική Αλβανία και από άλλες βαλκανικές χώρες (ό.π.). Η Ελλάδα δέχτηκε το υψηλότερο ποσοστό μεταναστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση σε σχέση με το εργατικό δυναμικό της κατά τη δεκαετία του 1990, μολονότι η πλειονότητα εξ αυτών δεν διέθετε ταυτοποιητικά έγγραφα

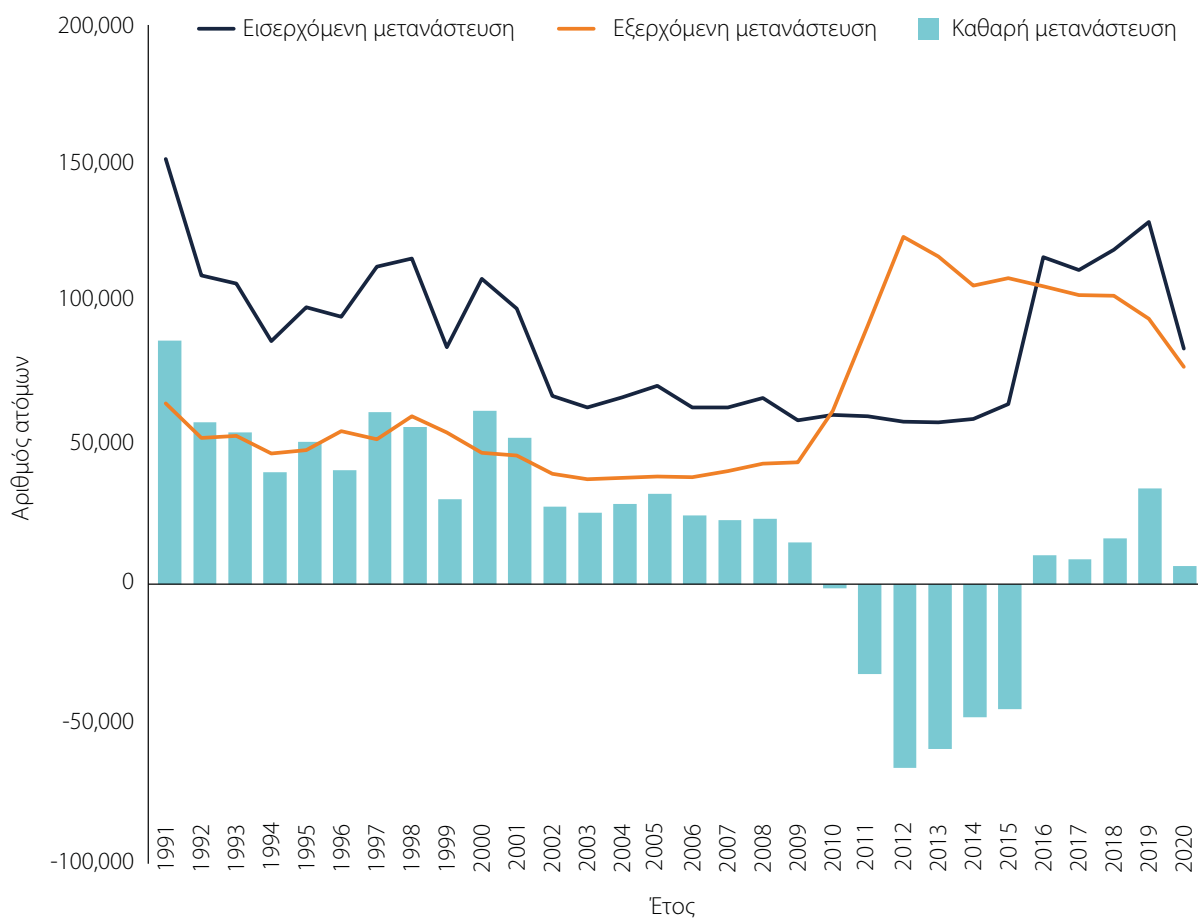
έως την έναρξη του προγράμματος νομιμοποίησης ευρείας κλίμακας το 1997 (Kasimis and Kassimi, 2004). Ακόμη και σήμερα, οι Αλβανοί αποτελούν μακράν τη μεγαλύτερη εθνότητα εγγεγραμμένων μεταναστών στην Ελλάδα (Dimitriadi, 2022).³

Ιδιαίτερα μετά τη δημιουργία του χώρου Σένγκεν κατά τη δεκαετία του 1990, η Ελλάδα έγινε επίσης σημαντική χώρα διέλευσης, υποδεχόμενη μεγάλο αριθμό μεταναστών από χώρες εκτός Ευρώπης, εκ των οποίων πολλοί έφτασαν παράτυπα μέσω των τουρκικών συνόρων ή των νησιών του Αιγαίου (Kasimis, 2012). Έως το 2008, η Ελλάδα είχε γίνει η βασική πύλη εισόδου παράτυπων μεταναστών στην ΕΕ, κυρίως από την Αφρική, την Ασία και τη Μέση Ανατολή (ό.π.). Σε ορισμένους επιβλήθηκε απέλαση ή απαγορεύτηκε η είσοδος, ενώ άλλοι τέθηκαν υπό προσωρινή κράτηση σε συνθήκες όλο και μεγαλύτερου συνωστισμού. Λίγοι από αυτούς αιτήθηκαν άσυλο στην Ελλάδα, αλλά αντιμετώπισαν μεγάλες καθυστερήσεις και εξαιρετικά υψηλό ποσοστό απόρριψης (UNHCR, 2011). Οι περισσότεροι αφιχθέντες μετανάστες επεδίωκαν να περάσουν γρήγορα μέσω της Ελλάδας σε άλλη χώρα της ΕΕ (γεγονός που σημαίνει ότι γενικά δεν ήταν καταγεγραμμένοι στα επίσημα στατιστικά στοιχεία μετανάστευσης), Εικόνα 2.

Η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση έπληξε την Ελλάδα το 2009, πυροδοτώντας μία από τις χειρότερες οικονομικές κρίσεις που υπέστη δυτικό κράτος σε περίοδο ειρήνης (Pratsinikis, 2022). Το ΑΕΠ συρρικνώθηκε κατά ποσοστό άνω του ενός τετάρτου· το ποσοστό ανεργίας αυξήθηκε από 7% το 2008 σε 28% το 2013 και παραμένει υψηλό (11,6% τον Δεκέμβριο του 2022, δηλαδή σχεδόν διπλάσιο από τον μέσο όρο της ΕΕ και το δεύτερο υψηλότερο μετά την Ισπανία) (Dixon et al., 2019; Eurostat, 2023). Έγιναν δραστικές περικοπές στις κοινωνικές, υγειονομικές και άλλες δημόσιες δαπάνες της Ελλάδας στο πλαίσιο της πολιτικής λιτότητας που επέβαλε η επονομαζόμενη «ευρωπαϊκή τρόικα»⁴ για τη διάσωση της Ελλάδας από την κρίση χρέους (Dittmer and Lorenz, 2021). Τουλάχιστον 500.000 πολίτες (μαζί με πολλούς μετανάστες) εγκατέλειψαν την Ελλάδα τη δεκαετία μετά το ξέσπασμα της ύφεσης, συμπεριλαμβανομένων πολλών εργαζομένων με υψηλό επίπεδο κατάρτισης (Pratsinakis, 2022;). Το γεγονός αυτό επιτάχυνε την υφιστάμενη «διαρροή» επαγγελματιών υψηλής ειδίκευσης και, επιπλέον, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη συρρίκνωση (και γήρανση) του ελληνικού πληθυσμού. Ο πληθυσμός μειώθηκε κατά 3,5% την περασμένη δεκαετία, και η Ελλάδα αναμένεται να είναι η χώρα με τον γηραιότερο πληθυσμό στην ΕΕ έως το 2030 (Ioannou, 2022; Reuters, 2022).

3 Τον Δεκέμβριο του 2020, ο αριθμός των εγγεγραμμένων Αλβανών με έγκυρη άδεια παραμονής ανερχόταν σε 316.964 (συμπεριλαμβανομένων πολλών άλλων αλβανικής καταγωγής που είχαν αποκτήσει την ιθαγένεια κατά τις τρεις προηγούμενες δεκαετίες). Οι άλλες πιο κοινές εθνότητες μεταναστών είναι πολίτες από άλλες χώρες της ΕΕ (191.118), καθώς και Κινέζοι (23.770), Γεωργιανοί (22.103), Πακιστανοί (19.568), Ουκρανοί (16.913), Ρώσοι (14.063) και Ινδοί (12.317) (Dimitriadi, 2022).

4 Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο.

Εικόνα 2 Μεταναστευτικές τάσεις, 1990–2020

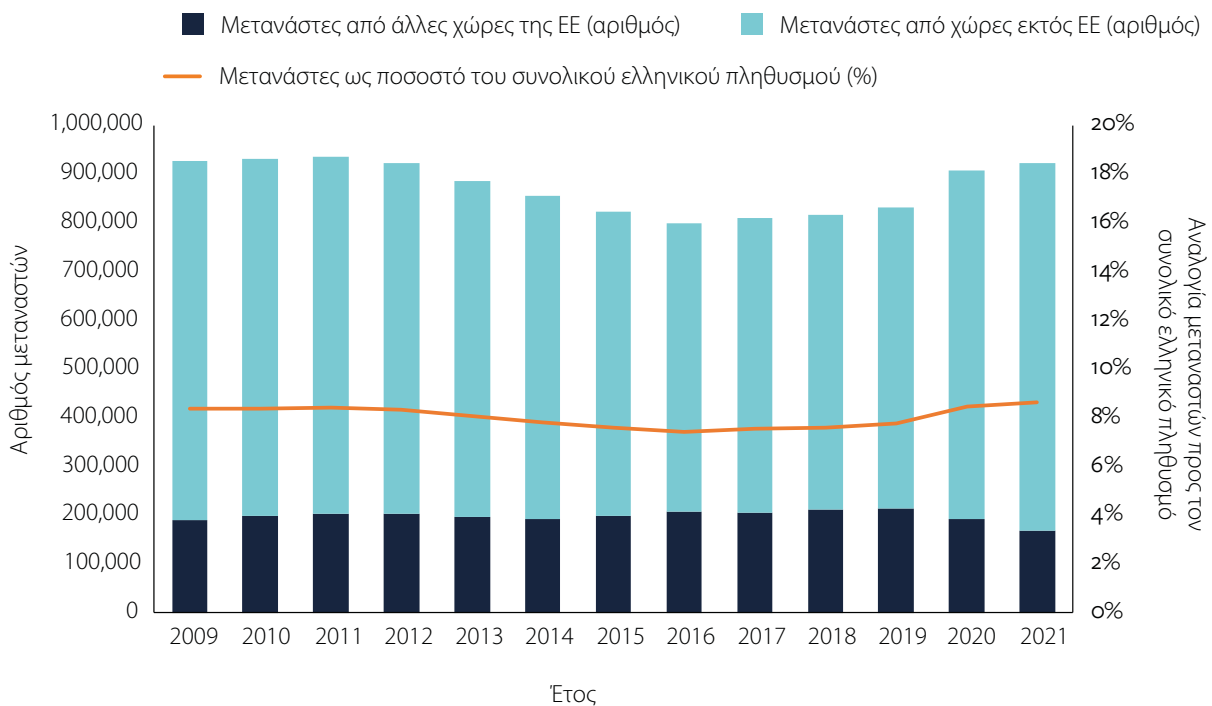
Πηγή: Hellenic Statistical Authority (2021)

Καθώς η οικονομική κρίση παρατεινόταν, ο αριθμός των εγγεγραμμένων μεταναστών της χώρας μειώθηκε, ενώ και η αναλογία των μεταναστών προς τον συνολικό ελληνικό πληθυσμό μειώθηκε ελαφρώς (μολονότι αυτό το ποσοστό δεν έχει αλλάξει πολύ από το 8% την περίοδο μεταξύ 2009 και 2021, όπως φαίνεται στην Εικόνα 3). Ενώ ορισμένοι εγκατέλειψαν τη χώρα προς αναζήτηση καλύτερων προοπτικών, άλλοι ενδεχομένως παρέμειναν αλλά έγιναν παράτυποι (και συνεπώς μη εγγεγραμμένοι) μετά την απώλεια της εργασίας τους και των σχετικών αδειών εργασίας και παραμονής (Anagnostou, 2016).

Το 2015 σημειώθηκε απότομη και τεράστια αύξηση των νέων παράτυπων αφίξεων, καθώς 850.000 άτομα έφτασαν στην Ελλάδα διασχίζοντας τη Μεσόγειο σε διάστημα λίγων μηνών (βλέπε Εικόνα 4). Η συντριπτική πλειονότητα τράπηκε σε φυγή εξαιτίας της βίας που μαινόταν στη Συρία, το Αφγανιστάν και το Ιράκ (UNHCR, 2018). Στη Ελλάδα παρέμεινε λιγότερο από το

5% των αφιχθέντων μεταναστών (και συνεπώς προσμετρώνται ως μετανάστες στην άνωθεν Εικόνα 3): οι περισσότεροι συνέχισαν γρήγορα την αναζήτηση ασύλου σε βορειότερες χώρες της Ευρώπης.⁵

Εικόνα 3 Εκτιμήσεις για τους μη Έλληνες κατοίκους στην Ελλάδα, 2009–2021

Πηγή: Hellenic Statistical Authority (2022)

Η Δήλωση ΕΕ-Τουρκίας του 2016 (εξετάζεται περαιτέρω στην επόμενη ενότητα) είχε ως αποτέλεσμα την ταχεία μείωση των νέων θαλάσσιων αφίξεων, αλλά και τη συνέχιση της πορείας των μεταναστών προς άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αυξάνοντας σημαντικά κατ' αυτόν τον τρόπο τον αριθμό των ατόμων που εγγράφηκαν ως αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα⁶ (UNHCR, 2022b).

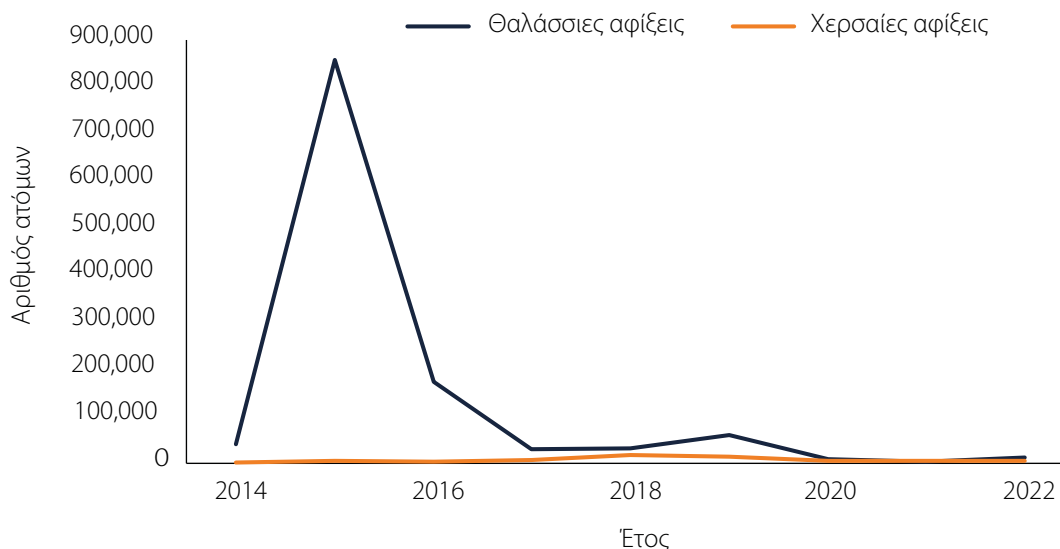
Από το 2020 οι αριθμοί τόσο των χερσαίων όσο και των θαλάσσιων αφίξεων στην Ελλάδα είναι πολύ μικρότεροι (GCR, 2022; UNHCR, 2022a). Αυτή η μείωση μπορεί να οφείλεται εν μέρει στην πανδημία του Covid-19 και στους σχετικούς περιορισμούς (Frontex, 2022).

5 Στα τέλη του 2017, παρέμεναν στην Ελλάδα περίπου 50.000 πρόσφυγες και μετανάστες από τον συνολικό αριθμό του 1 εκατομμυρίου περίπου αφίξεων από το 2015 (UNHCR, 2018).

6 Για παράδειγμα, ο πληθυσμός των εγγεγραμμένων αιτούντων άσυλο αυξήθηκε από 26.122 το 2015 στον ανώτατο αριθμό των 105.684 το 2019· που με τη σειρά του, αύξησε τον αριθμό των προσφύγων, ο οποίος τώρα ανέρχεται σε 147.420 (συγκριτικά με τον αριθμό των 10.292 που ίσχυε το 2014).

Ωστόσο, όπως αναφέρεται στην επόμενη ενότητα, μπορεί επίσης να είναι αποτέλεσμα της εκτεταμένης χρήσης ανεπίσημων στρατηγικών επαναπροώθησης μεταναστών (pushback) στα σύνορα της Ευρώπης (Refugee Rights Europe και End Pushbacks Partnership, 2021; GCR, 2022).

Εικόνα 4 Θαλάσσιες και χερσαίες αφίξεις στην Ελλάδα (2015–2022)

Πηγή: UNHCR (2022a), χρήση στοιχείων της Ελληνικής Αστυνομίας και της Ελληνικής Ακτοφυλακής

Μια πρόσφατη εξέλιξη στη μεταναστευτική πορεία της Ελλάδας είναι η άφιξη 21.000 Ουκρανών προσφύγων την άνοιξη του 2022, οι οποίοι διέφυγαν λόγω της ρωσικής εισβολής (UNHCR, 2023). Σύμφωνα με την οδηγία της ΕΕ περί προσωρινής προστασίας, οι Ουκρανοί έλαβαν άσυλο στην Ελλάδα μέσω μιας απλουστευμένης διαδικασίας η οποία αφορούσε τη διαχείριση των αξιώσεων τους και κατέστησε δυνατή την άφιξή τους εντός τριών εβδομάδων μετά τη δημιουργία ενός διαδικτυακού συστήματος προκαταχώρισης (GCR et al., 2022).

2 Τρέχον ελληνικό σύστημα και προσέγγιση για τη μετανάστευση

Η μεταναστευτική πολιτική άργησε να αναπτυχθεί εξαιτίας της ανέκαθεν θέσης της Ελλάδας ως χώρας εξερχόμενης μετανάστευσης και, μεταγενέστερα, διέλευσης (Triandafyllidou, 2009). Το 1991, ως αντίδραση στο ξαφνικό μεταναστευτικό κύμα από την Ανατολική Ευρώπη και την ένταξη της Ελλάδας στα νέα πλαίσια της ΕΕ για τη μετανάστευση, το εθνικό μεταναστευτικό πλαίσιο αναθεωρήθηκε για πρώτη φορά μετά από 62 χρόνια⁷ (Apostolatou, n.d.). Ο νόμος του 1991 θέσπισε νέα μέτρα για τη ρύθμιση της εισόδου, εξόδου και διαμονής των μεταναστών, αν και κατά τρόπο που συχνά χαρακτηρίζεται ως περιοριστικός και «εστιασμένος πρωτίστως στην αποτροπή της εισόδου νέων μεταναστών και στη διευκόλυνση της απέλασης για όσους βρίσκονταν ήδη στη χώρα» (Triandafyllidou, 2009; Traumontanis, 2022:265).

Το 1997, η διαπίστωση του γεγονότος ότι μεγάλο ποσοστό του μεταναστευτικού πληθυσμού εξακολουθούσε να διαμένει παράνομα στη χώρα –και ότι ενδέχεται να παραμείνει για ορισμένο χρονικό διάστημα– οδήγησε στο πρώτο πρόγραμμα νομιμοποίησης.⁸ Το εν λόγω πρόγραμμα νομιμοποίησε την απασχόληση και τη διαμονή 212.860 ατόμων, παρά τις πολλές δυσκολίες στην εφαρμογή του (Traumontanis, 2022). Το πρόγραμμα επαναλήφθηκε το 2001 ως μέρος ενός νέου νόμου που θέσπιζε ένα ευρύτερο πλαίσιο για τη διαχείριση της μετανάστευσης. Ο νόμος προέβλεπε τη δυνατότητα νόμιμης εισόδου για απασχόληση και εκπαίδευση και καθόρισε τις προϋποθέσεις πολιτογράφησης για τους επί μακρόν διαμένοντες (Triandafyllidou, 2009; Traumontanis, 2022). Η σταδιακή αναγνώριση της πιθανότητας μακροπρόθεσμης μεταναστευτικής παρουσίας σε συνδυασμό με την ανάγκη εναρμόνισης προς τις οδηγίες της ΕΕ περί μετανάστευσης οδήγησαν στη θέσπιση νέας νομοθεσίας το 2005, η οποία προέβλεπε και πάλι πρόγραμμα νομιμοποίησης, όπως και στο νόμο που τροποποίησε την εν λόγω νομοθεσία το 2007 (Anagnostou, 2016).

Το 2010, άρχισε να δίνεται μεγαλύτερη προσοχή στην ένταξη των μεταναστών, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης εναρμόνισης με τους κανόνες ένταξης της ΕΕ (Triandafyllidou, 2014; Anagnostou, 2016). Ψηφίστηκε ένας νέος νόμος ο οποίος επέτρεπε την πολιτογράφηση για τα παιδιά δεύτερης γενιάς και την παραχώρηση δικαιωμάτων ψήφου και συμμετοχής στις δημοτικές εκλογές για τους υπηκόους τρίτων χωρών (Dimitriadi, 2022). Οι αλλαγές αυτές αποδείχτηκαν αμφιλεγόμενες και κρίθηκαν αντισυνταγματικές

7 Το νομικό πλαίσιο που ίσχυε πριν από το 1991 χρονολογείται από τον Νόμο 4310 του 1929 «περί εγκαταστάσεως και κινήσεως αλλοδαπών εν Ελλάδι, αστυνομικού ελέγχου, διαβατηρίων και απελάσεων και εκτοπίσεων», ο οποίος είχε υποστεί μόνο μία σχετικά μικρή τροποποίηση το 1948.

8 Αυτό έγινε με βάση το παράδειγμα άλλων ευρωπαϊκών χωρών του Νότου, όπως η Ιταλία και η Ισπανία, οι οποίες είχαν ήδη εφαρμόσει πολλά προγράμματα νομιμοποίησης ευρείας κλίμακας από τα μέσα της δεκαετίας του 1980 (Levinson, 2005).

το 2013, αλλά οι μεταρρυθμίσεις του καθεστώτος πολιτογράφησης θεσπίστηκαν εκ νέου (με τροποποιημένη μορφή) λίγο μετά την ανάληψη της εξουσίας από το κόμμα της ριζοσπαστικής αριστεράς ΣΥΡΙΖΑ το 2015 (Skleparis, 2017; Dimitriadi, 2022). Παρόλα αυτά, η Ελλάδα εξακολουθεί να κατατάσσεται κάτω από τον παγκόσμιο μέσο όρο στον Δείκτη πολιτικών ένταξης μεταναστών, και πολύ πιο κάτω από τις ομόλογες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, κυρίως εξαιτίας της περιορισμένης εφαρμογής των στρατηγικών ad hoc για την ένταξη των μεταναστών (MIPEX, 2021; Tramountanis, 2022).

Η περίοδος από το 2008 έως το 2014 σηματοδοτήθηκε επίσης από την απόδοση μεγαλύτερης έμφασης στη μεταρρύθμιση του συστήματος ελέγχου των συνόρων και ασύλου, λόγω της αύξησης των παράτυπων αφίξεων μεταναστών και των αφίξεων αιτούντων άσυλο (Triandafyllidou, 2014; Dimitriadi, 2022). Η πίεση και η κριτική της ΕΕ -με αποκορύφωμα την απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του 2011 σχετικά με τις ανεπάρκειες του ελληνικού συστήματος ασύλου – επέφεραν μεγαλύτερη ώθηση για τη μεταρρύθμιση του συστήματος ασύλου (European Database of Asylum Law, n.d.). Από αυτό προέκυψε ο νόμος του 2011, ο οποίος έθεσε νέους κανόνες για την υποδοχή των παράτυπων μεταναστών, προβλέποντας διαφορετική μεταχείριση για τους αιτούντες άσυλο και τους παράτυπους μετανάστες, εξουσιοδοτώντας την κυβέρνηση για τη διεκπεραίωση περισσότερων από 45.000 αιτήσεων ασύλου που βρίσκονταν σε εκκρεμότητα (Parageorgiou, 2013; Triandafyllidou, 2020).

Κατά την ανάληψη καθηκόντων τον Φεβρουάριο του 2015, ο ΣΥΡΙΖΑ είχε διάφορα σχέδια για την αντιμετώπιση των εκκρεμών ανησυχιών ως προς τη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας (Cheliotis and Xenakis, 2021). Μέσα σε λίγες εβδομάδες, λήφθηκαν μέτρα για τη μείωση της κράτησης μεταναστών, τη βελτίωση των συνθηκών στους χώρους κράτησης και τον περιορισμό της μέγιστης διάρκειας της κράτησης (Koutsouraki, 2017). Ωστόσο, η διαδικασία θέσπισης περαιτέρω μεταρρυθμίσεων διακόπηκε λόγω της άφιξης μεγάλου αριθμού μεταναστών το καλοκαίρι του 2015 και της επακόλουθης προσπάθειας της ΕΕ να μειώσει τη διέλευση τους προς την υπόλοιπη ΕΕ, γεγονός που δημιούργησε μεγάλη συσσώρευση αιτούντων άσυλο και άλλων μεταναστών στην Ελλάδα (Skleparis, 2021). Σύμφωνα με τη δήλωση ΕΕ-Τουρκίας της 18ης Μαρτίου 2016, όλοι οι νέοι παράτυποι μετανάστες που περνούν από την Τουρκία στα ελληνικά νησιά θα επιστρέφονται στην Τουρκία, εκτός εάν διαπιστωθεί ατομικά ότι έχουν αποδεκτό αίτημα ασύλου (European Council, 2016).

Η δήλωση ΕΕ-Τουρκίας αποτέλεσε το έναυσμα για τη θέσπιση νέας εγχώριας νομοθεσίας στην Ελλάδα. Ο νόμος του 2016 παρείχε τη βάση ώστε οι αιτήσεις ασύλου να καθίστανται «απαράδεκτες» εάν οι αιτούντες άσυλο είχαν νωρίτερα διέλθει μέσω «ασφαλών τρίτων χωρών» (EU, 2013; GCR, 2017). Η Ελλάδα θεωρεί την Τουρκία ασφαλή τρίτη χώρα για τους Σύριους αιτούντες άσυλο από το 2016 (παρά τους ισχυρισμούς τους για αυθαίρετες συλλήψεις και απελάσεις από την Τουρκία προς τη Συρία) (Human Rights Watch, 2022). Το 2021, η Ελλάδα δήλωσε ότι η Τουρκία είναι ασφαλής τρίτη χώρα για τους αιτούντες άσυλο

από το Αφγανιστάν, το Μπαγκλαντές, το Πακιστάν και τη Σομαλία (το οποίο ισχύει για τους αιτούντες άσυλο σε όλη την ελληνική επικράτεια, και όχι μόνο σε όσους εισέρχονται μέσω των νησιών του Αιγαίου, που ήταν το αντικείμενο της δήλωσης ΕΕ–Τουρκίας του 2016) (IRC, 2022).

Πλαίσιο 1 Πολιτική της Ελλάδας για την ιθαγένεια και το άσυλο

Ελληνική πολιτική ιθαγένειας

Προκειμένου να πολιτογραφηθεί, ο αιτών πρέπει να διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα κατά επτά συναπτά έτη πριν από την υποβολή της αίτησης. Αυτό εφαρμόζεται τόσο για πρόσφυγες όσο και για άλλους μετανάστες παρά τη νομική υποχρέωση βάσει της Σύμβασης της Γενεύης να καταβληθεί κάθε δυνατή προσπάθεια για την επίσπευση της πολιτογράφησης των προσφύγων (GCR, 2022b). Ο αιτών πρέπει να είναι τουλάχιστον 18 ετών, να μην έχει καταδικαστεί για αδικήματα κατά τα προηγούμενα 10 έτη και να μην τελεί υπό εκκρεμείς διαδικασίες απέλασης. Οι αιτούντες πρέπει να είναι κάτοχοι έγκυρου τίτλου διαμονής και να αποδείξουν ότι είναι οικονομικά ανεξάρτητοι, ότι γνωρίζουν τη γλώσσα, την ιστορία και τον πολιτισμό της Ελλάδας και ότι έχουν ενταχθεί επαρκώς. Συχνά, η διαδικασία είναι πολύ αργή (απαιτούνται τέσσερα έτη κατά μέσο όρο σύμφωνα με εκτίμηση του 2018) (ό.π.).

Ελληνική πολιτική ασύλου

Οι αρχικές αιτήσεις ασύλου πρέπει να καταγράφονται αυτοπροσώπως στα Κέντρα Υποδοχής και Ταυτοποίησης, στα οποία οι αιτούντες θα πρέπει στη συνέχεια να διαμείνουν προσωρινά (συχνά σε «κλειστές ελεγχόμενες» δομές) ενώ εξετάζεται η υποβολή της αίτησής τους. Βάσει νόμου, το διάστημα αυτό δεν πρέπει να υπερβαίνει τις 25 ημέρες (Ministry of Migration and Asylum, n.d.; GCR, 2022a). Λόγω των γεωγραφικών περιορισμών, οι αιτούντες που διαμένουν στα νησιά δεν δύνανται να μεταβούν στην ηπειρωτική χώρα ενώ, σε πολλές περιπτώσεις, απαγορεύεται και η έξοδός τους από το κέντρο (GCR, 2022a). Εάν διαπιστωθεί κατόπιν εκτίμησης ότι η διέλευση του αιτούντος πραγματοποιήθηκε μέσω «ασφαλούς τρίτης χώρας», η αίτηση μπορεί να θεωρηθεί απαράδεκτη και να ζητηθεί από τον αιτούντα να εξέλθει από τη χώρα. Στην πράξη, τα ζητήματα προστασίας και διοικητικής μέριμνας σε συνδυασμό με την άρνηση της Τουρκίας να δεχτεί την επιστροφή αιτούντων μετά την έναρξη της πανδημίας του Covid-19 σήμαιναν ότι πολλοί αιτούντες άσυλο των οποίων οι αιτήσεις κρίθηκαν απαράδεκτες παρέμειναν στην Ελλάδα σε κατάσταση αναμονής, συχνά υπό κράτηση σε υπερπλήρεις δομές (IRC, 2022).

Για όσους ολοκληρώνεται η υποβολή της αίτησης ασύλου, η διεκπεραίωση της υπόθεσης δεν πρέπει να υπερβαίνει τους έξι μήνες βάσει νόμου, μολονότι υπάρχουν διατάξεις για την παράταση αυτού του διαστήματος, ενώ ο Νόμος περί διεθνούς προστασίας του 2019 ορίζει ότι η εξέταση της αίτησης δεν πρέπει να υπερβαίνει συνολικά τους 21 μήνες (GCR, 2022a). Περισσότερες από τις μισές (58%) εκκρεμείς αιτήσεις στα τέλη του 2021 βρίσκονταν σε εκκρεμότητα για διάστημα μεγαλύτερο του ενός έτους. Στις περισσότερες περιπτώσεις, δεν είχε διεξαχθεί η συνέντευξη για το άσυλο (ό.π.).

Όσοι έχουν αιτηθεί ή λάβει διεθνή προστασία έχουν δικαίωμα στη δημόσια παιδεία και υγειονομική περίθαλψη (με ορισμένους περιορισμούς στη δευτεροβάθμια περίθαλψη) (Ministry of Migration and Asylum, n.d.), αλλά στην πράξη η πρόσβαση είναι χαμηλή, μεταξύ άλλων λόγω των περιορισμένων πόρων και της έλλειψης διερμηνέων (Tramountanis et al., 2022). Οι πρόσφυγες (και οι αιτούντες άσυλο, μετά την πάροδο έξι μηνών) έχουν δικαίωμα στην εργασία, αλλά η πρόσβαση στην αγορά εργασίας περιορίζεται από τα υψηλά ποσοστά ανεργίας και τη δυσκολία ως προς το άνοιγμα τραπεζικών λογαριασμών και την απόκτηση αριθμών φορολογικού μητρώου (ό.π.).

Ο νόμος του 2016 θέσπισε επίσης ως έκτακτο και προσωρινό μέτρο συνοριακές διαδικασίες ταχείας εξέτασης για τους αιτούντες που φτάνουν στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Το μέτρο αυτό επικρίθηκε με το επιχείρημα ότι θίγονται οι δικαστικές εγγυήσεις του διεθνούς, ευρωπαϊκού και εσωτερικού δικαίου, με αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού απορρίψεων με περιορισμένη πρόσβαση στο δικαίωμα προσφυγής (GCR, 2022a). Η κριτική για τον νόμο του 2016 αφορούσε επίσης την επέκταση της χρήσης κλειστών κέντρων υποδοχής, τα οποία έθεταν το πλαίσιο για τη συνεχή κράτηση των παράτυπων μεταναστών κατά τη διεκπεραίωση των αιτήσεών τους (Cheliotis and Xenakis, 2021).

Το σύστημα ασύλου υπέστη εκτεταμένες αλλαγές το 2019 μετά την εκλογή νέας κυβέρνησης υπό την ηγεσία του κεντροδεξιού κόμματος της Νέας Δημοκρατίας. Οι εν λόγω μεταρρυθμίσεις αποσκοπούσαν στην περαιτέρω ασφαλιοποίηση των ελληνικών συνόρων, αύξησαν τον αριθμό των επιστραφέντων στην Τουρκία και μείωσαν τον αριθμό των αφίξεων (GCR, 2022a; Dimitriadi, 2022). Η νέα νομοθεσία - ο Νόμος περί διεθνούς προστασίας (IPA) του 2019 και μεταγενέστερες τροποποιήσεις - έχει επικριθεί εκτενώς, μεταξύ άλλων από την UNHCR και τον Συνήγορο του Πολίτη, για την περαιτέρω μείωση των προτύπων προστασίας. Επιπλέον η νομοθεσία κατέστησε την απόκτηση διεθνούς προστασίας ακόμη δυσκολότερη για τους πρόσφυγες ενώ επέκτεινε σημαντικά τις διατάξεις σχετικά με την κράτηση αιτούντων άσυλο, συμπεριλαμβανομένης της αύξησης του μέγιστου χρονικού ορίου από τρεις σε 18 μήνες (UNHCR, 2019; GCR, 2021; Tramountanis et al., 2022).

Επιπλέον, από το 2019, έχουν γίνει εκτεταμένες καταγγελίες για παράνομες επαναπροωθήσεις⁹ μεταναστών προς την Τουρκία (BVMN, 2020a; Amnesty International, 2021; GCR, 2022 Human Rights Watch, 2022;), με τον ειδικό εισηγητή του ΟΗΕ για τα ανθρώπινα δικαιώματα των μεταναστών να δηλώνει ότι «στην Ελλάδα, οι επαναπροωθήσεις στα χερσαία και θαλάσσια σύνορα έχουν γίνει de facto πολιτική» (UNHCR, 2022c:7).¹⁰ Στα χερσαία σύνορα, λέγεται ότι οι μετανάστες απομακρύνονται με βίαιο τρόπο από Έλληνες αξιωματούχους, ενώ στο Αιγαίο υπάρχουν αναφορές για εγκατάλειψη μεταναστών σε μη αξιόπλοα σκάφη, ρυμούλκηση σκαφών προς τα τουρκικά ύδατα και ρίψη πυροβολισμών στον αέρα ή στο νερό (BVMN, 2020a).

Πλαίσιο 2 Η αντίδραση της ΕΕ για την «προσφυγική κρίση» της στην Ελλάδα

Η επονομαζόμενη «ευρωπαϊκή προσφυγική κρίση» που ξεκίνησε το 2015 κατέδειξε τις ελλείψεις του κοινού ευρωπαϊκού συστήματος ασύλου και τα όρια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης σε θέματα ασύλου (Karageorgiou, 2021). Παρά τις εκκλήσεις της Ελλάδας και άλλων συνοριακών κρατών για μεταρρύθμιση του «συστήματος του Δουβλίνου»,¹¹ η ΕΕ δεν έχει καταφέρει ακόμα να θεσπίσει έναν μηχανισμό για τη διασφάλιση της δίκαιης κατανομής των αιτούντων άσυλο σε όλα τα κράτη μέλη (Vallianatou, 2022). Η πολιτική συναίνεση φαντάζει ουτοπική, κυρίως λόγω της αντίθεσης που εκφράζουν χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και ορισμένες άλλες χώρες που μέχρι στιγμής έχουν δεχτεί χαμηλό αριθμό αιτήσεων ασύλου (Welfens et al., 2022).

- 9 Ο όρος «επαναπροωθήσεις» περιγράφει την άρνηση εισόδου στα σύνορα, καθώς και τις απελάσεις ατόμων από την επικράτεια ενός κράτους χωρίς να αξιολογούνται οι προσωπικές τους ανάγκες για προστασία και χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι βασικές διαδικαστικές εγγυήσεις. Οι επαναπροωθήσεις παραβιάζουν το διεθνές δίκαιο και το δίκαιο της ΕΕ, καθώς παραβλέπουν το δικαίωμα υποβολής αίτησης ασύλου (Stefan and Cortinonis, 2021).
- 10 Επιπλέον, υπάρχουν πολλά στοιχεία που μαρτυρούν ότι αυτές οι πρακτικές χρησιμοποιούνται σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, βλέπε Refugee Rights Europe και End Pushbacks Partnership (2021).
- 11 Ο κανονισμός Δουβλίνο III θεσπίζει τα κριτήρια και τους μηχανισμούς για τον καθορισμό του κράτους μέλους της ΕΕ που είναι υπεύθυνο για την εξέταση αίτησης ασύλου που υποβάλλεται στην ΕΕ. Επιτρέπει στα κράτη μέλη που υπόκεινται στον κανονισμό του Δουβλίνου να αποστέλλουν αιτήματα σε άλλα κράτη μέλη για «εκ νέου ανάληψη» των αιτήσεων ασύλου (υποκείμενα σε προθεσμίες). Τα κριτήρια περιλαμβάνουν τις αρχές της ενότητας των οικογενειών, την κατοχή τίτλων διαμονής ή θεωρήσεων, την παράνομη είσοδο ή διαμονή και την είσοδο χωρίς να υφίσταται η ανάγκη θεώρησης. Στην πράξη, το κριτήριο που εφαρμόζεται συχνότερα είναι η παράνομη είσοδος, καθιστώντας υπεύθυνο για την εξέταση της αίτησης το κράτος μέλος μέσω του οποίου εισήλθε στην ΕΕ ο αιτών άσυλο (Wilkins and Macdonald, 2019).

Ελλείπει μιας πολιτικής σε περιφερειακό επίπεδο, η ΕΕ στράφηκε στη λήψη μέτρων αναστολής σε μια προσπάθεια να μειώσει τις μεταναστευτικές ροές προς και μέσα από την Ελλάδα, καθώς και να αμβλύνει κάπως την επιβάρυνση που υφίσταται η χώρα, μεταξύ άλλων μέσω της αύξησης της χρηματοδοτικής συνδρομής και της επιχειρησιακής στήριξης για τους συνοριακούς ελέγχους και την υποδοχή αιτούντων άσυλο (Dittmer and Lorenz, 2021; Vallianatou, 2022). Η διαχείριση των συνόρων έχει ανατεθεί και σε χώρες εκτός της ΕΕ (όπως προκύπτει από τη δήλωση ΕΕ–Τουρκίας του 2016).

Η απάντηση της ΕΕ στις ελλείψεις της μεταναστευτική πολιτικής και διαχείρισης στην Ελλάδα ήταν ανάμεικτη (Karageorgiou, 2021). Αφενός, οι φορείς της ΕΕ επικρίνουν τις παραβιάσεις των δικαιωμάτων των μεταναστών, με πιο πρόσφατο παράδειγμα την απειλή της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τον Φεβρουάριο του 2023 ότι θα κινήσει νομικές διαδικασίες κατά της Ελλάδας για παράβαση των οδηγιών της ΕΕ περί συνθηκών υποδοχής και αναγνώρισης. Αφετέρου, η ΕΕ επαινεί την Ελλάδα χαρακτηρίζοντάς την ως «ασπίδα της Ευρώπης», καθώς φέρει μέρος της ευθύνης για πολλές από τις πολιτικές και πρακτικές που εφαρμόζει (Rankin, 2020; Karageorgiou, 2021). Για παράδειγμα, η Frontex έχει κατηγορηθεί για τη συμμετοχή της σε παράνομες επαναπροωθήσεις αιτούντων άσυλο, όπως τεκμηριώνεται από έκθεση της Ευρωπαϊκής Υπηρεσίας Καταπολέμησης της Απάτης (OLAF), η οποία διέρρευσε πρόσφατα προκαλώντας την παραίτηση του επικεφαλής της Frontex τον Απρίλιο του 2022 (ECRE, 2021; HRW, 2022). Ορισμένες από τις ελληνικές ενέργειες που έχουν επικριθεί καθότι υποβαθμίζουν τα πρότυπα προστασίας, αποτελούν άμεση απόρροια είτε της χρηματοδότησης της ΕΕ είτε της πολιτικής της, και ιδίως της δήλωσης ΕΕ–Τουρκίας (Cheliotis and Xenakis, 2021).

Ενώ είναι σαφές ότι η ΕΕ έχει διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στη χάραξη της ελληνικής πολιτικής και πρακτικής, το ίδιο μπορεί να ειπωθεί και αντιστρόφως, καθώς πολλοί θεωρούν ότι η Ελλάδα λειτουργεί ως το «εργαστήριο πολιτικών ασύλου» της ΕΕ για τη δοκιμή προσεγγίσεων οι οποίες, εν συνεχεία, εφαρμόζονται σε περιφερειακό επίπεδο (Karageorgiou, 2021). Αρκετοί αναλυτές σχολιάζουν ότι το σύμφωνο της ΕΕ για τη μετανάστευση και το άσυλο (το οποίο ανακοινώθηκε το 2020) ουσιαστικά θεσμοθετεί σε επίπεδο ΕΕ ορισμένα επίσημα και ad hoc ελληνικά μέτρα για την αποτροπή της μετανάστευσης και τον περιορισμό της δίκαιης και αποτελεσματικής εξέτασης των αιτήσεων (Panayotatos, 2020; Karageorgiou, 2021; Vallianatou, 2022).

Επιπλέον, υπάρχουν ανησυχίες για την αύξηση της αστυνομικής βίας απέναντι σε πρόσφυγες και μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα (RVRN, 2022). Οι αρχές έχουν κατηγορηθεί επίσης ότι ασκούν ποινικές δίωξεις σε αιτούντες άσυλο (για εικαζόμενη λαθρεμπορία), καθώς και σε πολλούς φορείς που ασχολούνται με την παροχή βοήθειας προς αυτούς ή την υποβολή καταγγελιών για κατάχρηση εξουσίας (Stefan and Cortinovis,

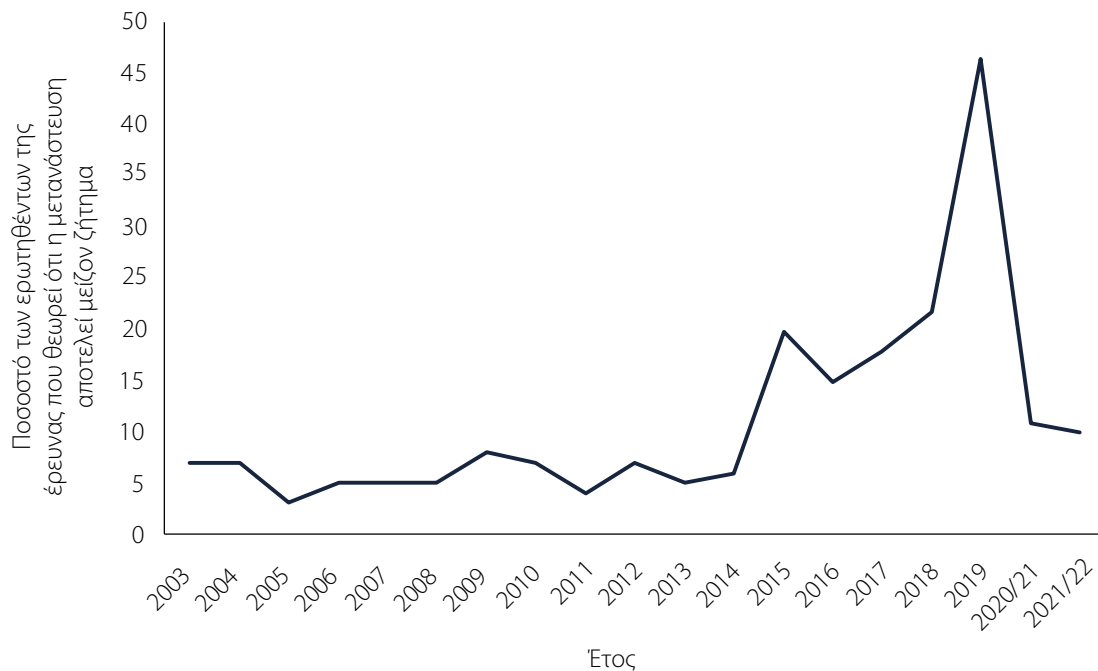
2021; Smith, 2022; Stamatoukou, 2022). Παρόμοιες πρακτικές έχουν σημειωθεί και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες που δέχονται μετανάστες, όπως η Ισπανία και η Ιταλία (Lopez-Sala and Barbero, 2019; UN News, 2023).

Σχετικά με τους Ουκρανούς πρόσφυγες, η πολιτική της Ελλάδας διέπεται άμεσα και ρητά από την ενεργοποίηση (για πρώτη φορά) της πανευρωπαϊκής οδηγίας περί προσωρινής προστασίας. Σύμφωνα με την εν λόγω οδηγία, οι Ουκρανοί πρόσφυγες έχουν άμεσο δικαίωμα στην αναζήτηση απασχόλησης και στην υγειονομική περίθαλψη, και τα υπουργεία των κυβερνήσεων έχουν αναλάβει πρωτοβουλίες για την παροχή τροφής, καταλύματος, υποστήριξης ψυχικής υγείας και πληροφοριών (Antigone, 2022; GCR et al., 2022). Η γενική αντίθεση των προσεγγίσεων ως προς τις αφίξεις Ουκρανών και τις προγενέστερες αφίξεις προκάλεσε τη διατύπωση κατηγοριών περί «συστήματος δύο βαθμίδων για τους πρόσφυγες» στην Ελλάδα και ευρύτερα στην Ευρώπη (GCR et al., 2022; Kumar et al., 2022).

3 Δημόσια στάση απέναντι σε πρόσφυγες και άλλους μετανάστες: τι γνωρίζουμε;

Παρά το γεγονός ότι η Ελλάδα αποτελεί συχνά τη βασική πύλη εισόδου των παράτυπων μεταναστών στην ΕΕ, η ανάδειξη της μετανάστευσης ως θέματος δημοσίου ενδιαφέροντος στη χώρα παραμένει σχετικά χαμηλή σε σύγκριση με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες (βλέπε Εικόνα 5). Το ποσοστό του πληθυσμού που θεωρεί ότι η μετανάστευση αποτελεί ένα από τα δύο σημαντικότερα προβλήματα έφτασε το 20% το 2015, κατά την άφιξη περισσότερων από 850.000 μεταναστών στις ελληνικές ακτές, αλλά ακόμα και αυτό το ποσοστό ήταν πολύ μικρότερο σε σχέση με τα ανώτατα ποσοστά της τάξεως του 39-76% που σημειώνονταν σε πολλές άλλες χώρες της Νότιας, Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης (Holloway et al., 2021a; Holloway et al., 2021b; Holloway et al., 2021c; Holloway et al., 2022; Bailey-Morley and Kumar, 2022). Ίσως τα χαμηλότερα ποσοστά να μην αποτελούν έκπληξη δεδομένου του υφιστάμενου πλαισίου. Εν μέσω βαθιάς οικονομικής ύφεσης, πολιτικών λιτότητας και της πιθανής αποχώρησης της Ελλάδας από την ΕΕ («Grexit»), η μετανάστευση δεν αποτελούσε το πιο πειστικό δημόσιο ζήτημα, ιδίως από τη στιγμή που αναμενόταν ότι οι μετανάστες απλώς θα διέρχονταν από τη χώρα.

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, χωρίς ημερομηνία. Ωστόσο, η προβολή του ζητήματος αυξήθηκε στο πρωτοφανές επίπεδο του 47% το 2019, ποσοστό πολύ μεγαλύτερο από αυτό που ίσχυε για άλλες ευρωπαϊκές χώρες εκείνη την περίοδο. Εν μέρει, αυτό μπορεί να σχετίζεται με την αύξηση της πολιτικής προβολής του θέματος, και ιδίως με την κλιμάκωση των εντάσεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά την απειλή του Τούρκου προέδρου Ρετζέπ Ερντογάν τον Σεπτέμβριο του 2019 ότι «θα ανοίξει τις πύλες» για να εισέλθουν οι πρόσφυγες στην Ευρώπη εάν η Τουρκία δεν λάβει περισσότερη διεθνή στήριξη (μεταξύ άλλων για τη φιλοξενία των Σύριων προσφύγων) (DW, 2019). Από την έναρξη της πανδημίας του Covid-19, η μετανάστευση έπαψε να είναι το κυρίαρχο μέλημα. Στην έρευνα του Ευρωβαρομέτρου από το καλοκαίρι του 2022, οι Έλληνες ανέδειξαν ως μείζονα προβλήματα που αντιμετωπίζει η χώρα την άνοδο των τιμών/τον πληθωρισμό/το κόστος ζωής, με ποσοστό 55%, και εν συνεχεία την οικονομία (33%), την υγεία (21%) και την ανεργία (20%) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Η μετανάστευση κατατάχθηκε ως το έβδομο σημαντικότερο πρόβλημα, με ποσοστό 9%.

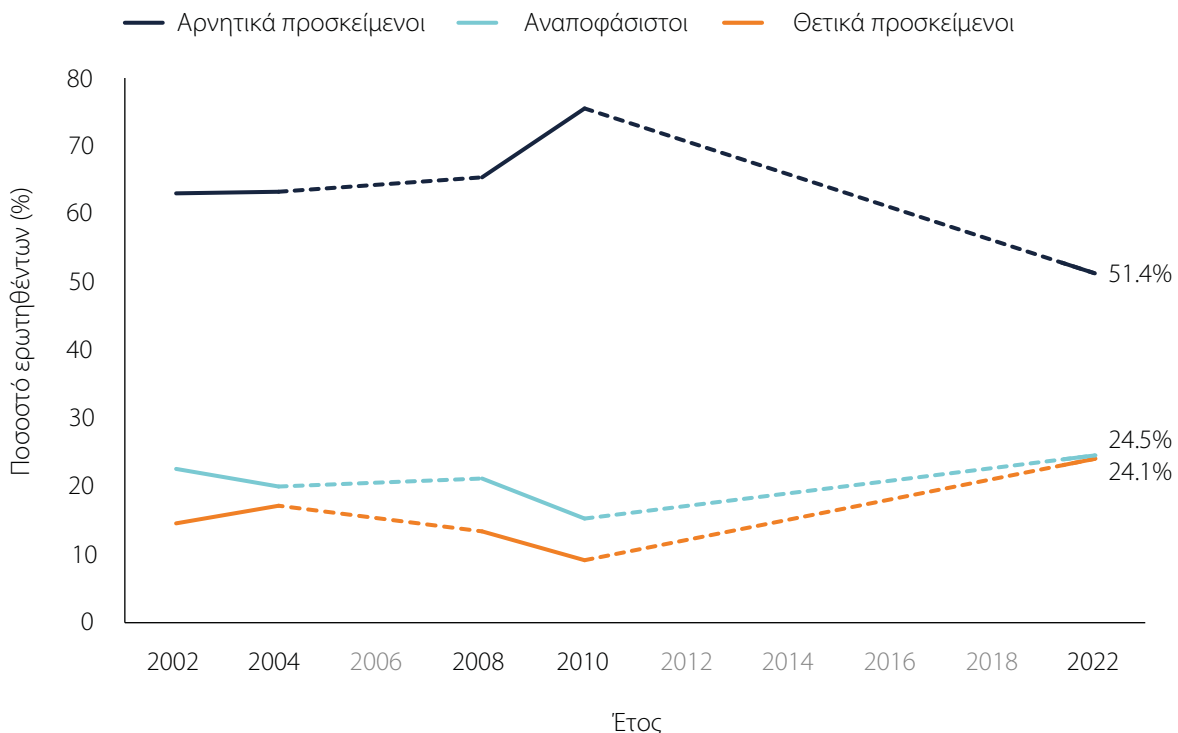
Εικόνα 5 Προβολή της μετανάστευσης ως σημαντικού ζητήματος στην Ελλάδα

Σημείωση: Το παρόν γράφημα δείχνει το ποσοστό των ατόμων τα οποία στην ερώτηση «Ποια θεωρείτε ότι είναι τα δύο πιο σημαντικά προβλήματα που αντιμετωπίζει σήμερα η Ελλάδα;» απάντησαν τη μετανάστευση. Παρουσιάζονται τα ετήσια στοιχεία τα οποία προέρχονται κυρίως από φθινοπωρινές έρευνες αν και, επειδή η διεξαγωγή των ερευνών του Ευρωβαρομέτρου καθυστέρησε λόγω του Covid-19, οι φθινοπωρινές έρευνες του 2020 και του 2021 αναβλήθηκαν για τον χειμώνα του 2020–2021 και του 2021–2022.

Ωστόσο, η διαχρονική έλλειψη προβολής του ζητήματος της μετανάστευσης δεν συνεπάγεται την ευρεία αποδοχή των μεταναστών από τον ελληνικό πληθυσμό. Αντιθέτως, ενώ τα στοιχεία του Ευρωβαρομέτρου από το 1989 υποδηλώνουν ότι η στάση της Ελλάδας απέναντι στους αλλοδαπούς ήταν από τις πιο ανεκτικές στην Ευρώπη στα τέλη της δεκαετίας του 1980, η στάση αυτή μεταστράφηκε σταθερά και εντυπωσιακά σε αρνητική λίγο αργότερα, με την αύξηση του αριθμού των μεταναστών (Kiriakos et al., 2003). Σύμφωνα με έρευνα η οποία διεξαγόταν επί τέσσερα διαδοχικά έτη, από το 1991 έως το 1994, το ποσοστό των ατόμων που δήλωνε ότι υπάρχουν «υπερβολικά πολλοί» μετανάστες στην Ελλάδα αυξήθηκε από 29% το 1991 σε 45% το 1992, 57% το 1993 και 69% το 1994 (Voulgaris et al., 1995, in Kiriakos et al., 2003). Ένα ποσοστό μεταξύ 85% και 90% συμφώνησε ότι οι αλλοδαποί αυξάνουν την ανεργία και ότι πολλοί από αυτούς αποτελούν κίνδυνο για τη δημόσια ασφάλεια (ό.π.). Αρκετές άλλες εθνικές και τοπικές μελέτες της δεκαετίας του 1990 καταγράφουν παρόμοια παραδείγματα αυξανόμενου αρνητισμού που τροφοδοτήθηκε από αρνητικές πολιτικές απεικονίσεις που παρουσιάζονταν στα μέσα ενημέρωσης (εξετάζονται περαιτέρω στην επόμενη ενότητα) (Kiriakos et al., 2003). Έως το 1997, τα στοιχεία του Ευρωβαρομέτρου έδειχναν ότι οι Έλληνες πολίτες είχαν τις περισσότερες πιθανότητες σε σχέση με τους πολίτες όλων των άλλων

ευρωπαϊκών χωρών να δηλώσουν ότι η μετανάστευση έχει «φθάσει στα όριά της». Σύμφωνα με την έρευνα του Ευρωβαρομέτρου του 2000, οι Έλληνες, σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άλλους Ευρωπαίους πολίτες, υποστήριξαν ότι «η παρουσία ατόμων από μειονοτικές ομάδες αποτελεί αιτία ανασφάλειας» (ό.π.).

Εικόνα 6 Στάση απέναντι στους μετανάστες: με τους μετανάστες η Ελλάδα έγινε χειρότερος ή καλύτερος τρόπος διαβίωσης;

Σημείωση: Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τις Ευρωπαϊκές Κοινωνικές Έρευνες. Η έρευνα βαθμολογεί τους ερωτηθέντες αποκλειστικά σε κλίμακα 0–10 και καταγράφει τις απαντήσεις «δεν ξέρω». Οι ερωτηθέντες της έρευνας οι οποίοι συγκέντρωσαν βαθμολογία 0–4 με τις απαντήσεις τους στην ερώτηση «Οι μετανάστες κάνουν την Ελλάδα χειρότερο ή καλύτερο τόπο διαβίωσης;» έχουν καταταχθεί ως «αρνητικά» προσκείμενοι, αυτοί που συγκέντρωσαν 5 ως «αναποφάσιστοι» και αυτοί που συγκέντρωσαν 6–10 ως «θετικά» προσκείμενοι. Οι απαντήσεις «Δεν ξέρω» δεν έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα ανάλυση. Λόγω της μη συμπερίληψης της Ελλάδας σε ορισμένα στάδια της έρευνας, δεν υπάρχουν διαθέσιμα δεδομένα για τα έτη 2006, 2012, 2014, 2016 και 2018. Το «10ο κύμα» της ΕΚΕ έπρεπε να είχε λάβει χώρα το 2020 αλλά καθυστέρησε λόγω της πανδημίας της Covid-19. Τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα δεδομένα προέρχονται από την έρευνα πεδίου που διεξήχθη μεταξύ Νοεμβρίου του 2021 και Μαΐου του 2022 και δημοσιεύτηκε τον Δεκέμβριο του 2022.

Παρομοίως, η Ευρωπαϊκή Κοινωνική Έρευνα σε περιφερειακό επίπεδο η οποία διεξήχθη για πρώτη φορά το 2002 και επαναλήφθηκε σε τέσσερις άλλες περιπτώσεις στην Ελλάδα κατέδειξε ότι η αρνητική στάση απέναντι στους μετανάστες υπερέρχει σταθερά κατά πολύ

της θετικής στάσης – με πολύ υψηλότερα ποσοστά από αυτά που καταγράφονται σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες (European Social Survey, n.d.). Από το 2002 έως το 2008, πάνω από το 60% των Ελλήνων ανέφερε ότι με τους μετανάστες η Ελλάδα έγινε χειρότερος τόπος διαβίωσης (βλέπε Εικόνα 6). Δύο έτη αργότερα, το 75% του πληθυσμού απάντησε ότι με τους μετανάστες η Ελλάδα έγινε χειρότερος τόπος διαβίωσης, στο πλαίσιο της σκληρής οικονομικής ύφεσης και της αυξανόμενης υποστήριξης ακροδεξιών κομμάτων και της αντι-μεταναστευτικής ρητορικής τους.

Μολονότι η έρευνα του 2022 κατέδειξε σημαντική μείωση της αρνητικής στάσης, περίπου ο μισός πληθυσμός εξακολουθούσε να εκφράζει τέτοιες απόψεις, και πάλι σε υψηλότερο ποσοστό σε σύγκριση με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπως η Ισπανία (17%), η Πορτογαλία (19%), η Γαλλία και η Ιταλία (41%). Η τελευταία έρευνα του Ευρωβαρομέτρου με θέμα την μετανάστευση που διεξήχθη τον Νοέμβριο/Δεκέμβριο του 2021 επίσης υποδηλώνει τη διατήρηση της αρνητικής στάσης μέχρι σήμερα: το 60% των Ελλήνων ερωτηθέντων θεωρούσε ότι η μετανάστευση αποτελεί περισσότερο πρόβλημα παρά ευκαιρία για τη χώρα – στη δεύτερη θέση μετά την Κύπρο (61%) από τα 27 κράτη μέλη της ΕΕ (European Commission, 2022).

Υπάρχουν επίσης ενδείξεις ότι η στάση απέναντι στους μετανάστες διαφέρει, ανάλογα με το εκλαμβανόμενο κίνητρο και τη διάρκεια της διαμονής τους, γεγονός που σημαίνει ότι παρουσιάστηκαν σημαντικές διακυμάνσεις στην τηρούμενη στάση καθώς εκτυλισσόταν η λεγόμενη «προσφυγική κρίση» στις ελληνικές ακτές. Ενώ ορισμένοι Έλληνες πολίτες, ιδίως όσοι πρόσκεινται στον πολιτικό χώρο της ακροδεξιάς, τήρησαν εχθρική στάση καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου, υπάρχουν και πολλές μελέτες που κάνουν λόγο για ισχυρή «ανθρωπιστική ρητορική» και «κίνημα αλληλεγγύης» (Kaitatzi-Whitlock and Kenterelidou, 2017; Oikonomakis, 2018; Paschou et al., 2022). Σύμφωνα με τον Παπαταξιάρχη (2022:167), τα άτομα που διέρχονταν παράτυπα τα σύνορα κατά την κρίση του 2015 «σταμάτησαν να θεωρούνται «παράνομοι μετανάστες» και επαναπροσδιορίστηκαν ως «πρόσφυγες» ... μια πολιτικά αθώα και συμπαθητική κατηγορία», η οποία αξίζει αλληλεγγύη και θυμίζει την έξοδο των Ελλήνων χριστιανών από την Ανατολία στη διάρκεια της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922. Στην ανοιξιάτικη έρευνα Global Attitudes του 2018 που διεξήγαγε το Ινστιτούτο Pew διαπιστώθηκε ότι το 69% των Ελλήνων υποστήριζε την υποδοχή προσφύγων, σε σύγκριση με ποσοστό μόλις 17% που υποστήριζε την παραμονή του ίδιου περίπου αριθμού μεταναστών στη χώρα (με την Ελλάδα να παρουσιάζει στις απαντήσεις αυτές το μεγαλύτερο χάσμα από όλες τις άλλες χώρες της έρευνας) (Rasmussen and Poushter, 2019). Σύμφωνα με μια πανεθνική τηλεφωνική έρευνα που διεξήχθη από την Ipsos την ίδια περίοδο, το 67% των ερωτηθέντων θεωρούσε ότι η Ελλάδα έχει παράδοση «στην αλληλεγγύη και τη συμπόνοια» για την υποδοχή προσφύγων (Dixon et al., 2019). Περισσότεροι από τους μισούς ερωτηθέντες (56%) απάντησαν ότι τρέφουν «θερμά» αισθήματα για τους πρόσφυγες, σε αντίθεση με το 17% που δήλωσε παγερά αδιάφορο απέναντί τους (ό.π.).

Η θετική στάση απέναντι στους πρόσφυγες επικρατεί σε πολύ μικρότερο βαθμό όταν διατυπώνεται η υπόθεση ότι οι αφιχθέντες ενδέχεται να παραμείνουν στη χώρα μακροπρόθεσμα (Parataxiarchis, 2022). Σύμφωνα με τις Δημητριάδη και Σαραντάκη (2018:22), οι Έλληνες ήταν «υπέρ της εύρεσης ανθρωπιστικής λύσης για τους πρόσφυγες αλλά όχι υπέρ της παρουσίας τους στη χώρα». Αυτό αποτυπώνεται σε μια έρευνα του 2016 στην οποία συμμετείχαν κάτοικοι της Λέσβου· ενώ το 60% ανέφερε ότι έχει βοηθήσει αιτούντες άσυλο, μόνο το 38% ήταν σύμφωνο με τη μόνιμη εγκατάστασή τους στο νησί (Rontos et al., 2017, in Thravalou et al., 2020). Η μείωση της υποστήριξης προς τους πρόσφυγες και η εμφάνιση εντάσεων, τόσο στα νησιά όσο και ευρύτερα στη χώρα, ξεκίνησε από τη δήλωση ΕΕ-Τουρκίας η οποία μείωσε τον αριθμό των περαιτέρω μετακινήσεων και οδήγησε σε πιο διαρκή παρουσία των αιτούντων άσυλο και των προσφύγων στην Ελλάδα (Gatoroulios, 2022; Parataxiarchis, 2022). Σε μια πανεθνική έρευνα που διεξήχθη στο πλαίσιο του προγράμματος TransSOL τον Νοέμβριο/Δεκέμβριο του 2016, περισσότεροι από τους μισούς Έλληνες είπαν ότι πρέπει να γίνονται δεκτοί λιγότεροι πρόσφυγες από τη Συρία (Kalogeraki, 2022). Στην τελευταία έρευνα του Ευρωβαρομέτρου που διεξήχθη τον Νοέμβριο/Δεκέμβριο του 2021, η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα της ΕΕ της οποία περισσότερος από τον μισό πληθυσμό διαφώνησε με την άποψη ότι η ενίσχυση της ένταξης των μεταναστών αποτελεί αναγκαία μακροπρόθεσμη επένδυση για τη χώρα (European Commission, 2022b).

Κατά την εξέταση των πηγών από τις οποίες ενημερώνεται η κοινή γνώμη, οι Έλληνες δηλώνουν πολύ λιγότερο εξαρτημένοι από τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης σε σχέση με τους πολίτες πολλών άλλων χωρών, γεγονός που σημαίνει ότι έχουν τις λιγότερες πιθανότητες στην ΕΕ να αναφέρουν ότι χρησιμοποιούν τα παραδοσιακά μέσα ενημέρωσης προκειμένου λάβουν πληροφορίες σχετικά με θέματα που αφορούν την μετανάστευση. Αντ' αυτού, παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη εξάρτηση από φιλικές και οικογενειακές συζητήσεις, καθώς και εξάρτηση από πηγές μέσω κοινωνικής δικτύωσης σε βαθμό άνω του μέσου όρου (European Commission, 2022b). Επιπλέον, από την διεξαχθείσα στις αρχές του 2018 έρευνα των Dixon et al. (2019) διαπιστώθηκε ότι το επίπεδο εμπιστοσύνης των Ελλήνων στα μέσα ενημέρωσης είναι εξαιρετικά χαμηλό (18%), όπως και η εμπιστοσύνη στις οργανώσεις της κοινωνίας των πολιτών και, ευρύτερα, στην κυβέρνηση και στα πολιτικά κόμματα.

Σχετικά με τις αναφερθείσες αιτίες της αρνητικής στάσης των Ελλήνων, ξεχωρίζουν τρεις βασικοί παράγοντες. Αρχικά, υπάρχει έντονος φόβος ότι οι μετανάστες θα αφαιμάξουν τους ήδη ελάχιστους πόρους και θα περιορίσουν τις ευκαιρίες απασχόλησης. Όπως προαναφέρθηκε, αυτές οι απόψεις είχαν ήδη διαφανεί από το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 (Voulgaris et al., 1995, in Kiriianos et al., 2003). Οι συνεχιζόμενες επιπτώσεις της ύφεσης συνεπάγονται το γεγονός ότι τα οικονομικά ζητήματα εξακολουθούν να επηρεάζουν τη στάση απέναντι στις πιο πρόσφατες αφίξεις. Σε μελέτη του ερευνητικού κέντρου Pew του 2016, διαπιστώθηκε ότι το 72% των Ελλήνων θεωρεί ότι οι πρόσφυγες αποτελούν βάρος επειδή παίρνουν τις δουλειές και τα κοινωνικά επιδόματα των

Ελλήνων– ποσοστό υψηλότερο από αυτό που καταγράφηκε για πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών του Νότου. (Wike et al., 2016). Σύμφωνα με την πανεθνική έρευνα που διεξήχθη στις αρχές του 2018 από την Ipsos για τους Dixon et al. (2019), μόνο το 21% των Ελλήνων θεωρεί ότι η μετανάστευση κάνει καλό στην ελληνική οικονομία, ενώ το 51% θεωρεί ότι η μετανάστευση κάνει κακό λόγω της επιβάρυνσης του συστήματος πρόνοιας και της αφαίμαξης πόρων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τους Έλληνες. Σε έρευνα του Δεκεμβρίου του 2021 που διεξήγαγε το ελληνικό Ινστιτούτο Eteron, οι πολίτες ανέδειξαν την παρουσία αλλοδαπών ως μία από τις πέντε σημαντικότερες αιτίες ανισότητας στην Ελλάδα (στο 30% των περιπτώσεων), με βάση την πεποίθηση ότι «οι μετανάστες έχουν πρόσβαση σε κρατικά επιδόματα ενώ οι φτωχοί Έλληνες όχι» (Ioannidis, 2022).

Επιπλέον, η ανησυχία για την εγκληματικότητα, την ασφάλεια και την τρομοκρατία έχει συμβάλει στη διαμόρφωση αρνητικών απόψεων, οι οποίες υφίστανται από το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα (Voulgaris et al., 1995; Kiprianos et al., 2003). Σχετικά με τις πιο πρόσφατες αφίξεις, ο φόβος για την ασφάλεια/τρομοκρατία ήταν η σημαντικότερη αιτία μετριασμού της συμπάθειας απέναντι στους πρόσφυγες κατά τα στάδια 2015/16 και 2016/17 των ερευνών της οργάνωσης Tent Foundation, σημειώνοντας μεγάλη διαφορά σε σχέση με τις ανησυχίες περί οικονομικού κόστους (Tent Foundation, 2017). Σύμφωνα με τα δεδομένα έρευνας του World Values Survey του 2017, το 67% των Ελλήνων ερωτηθέντων θεωρεί ότι η μετανάστευση αυξάνει το ποσοστό εγκληματικότητας και το 64% θεωρεί ότι αυξάνει την τρομοκρατία (πολύ μεγαλύτερο ποσοστό από τον παγκόσμιο μέσο όρο του 48% και 44% αντίστοιχα που αφορά ερωτηθέντες σε 64 χώρες) (World Values Survey, n.d.).

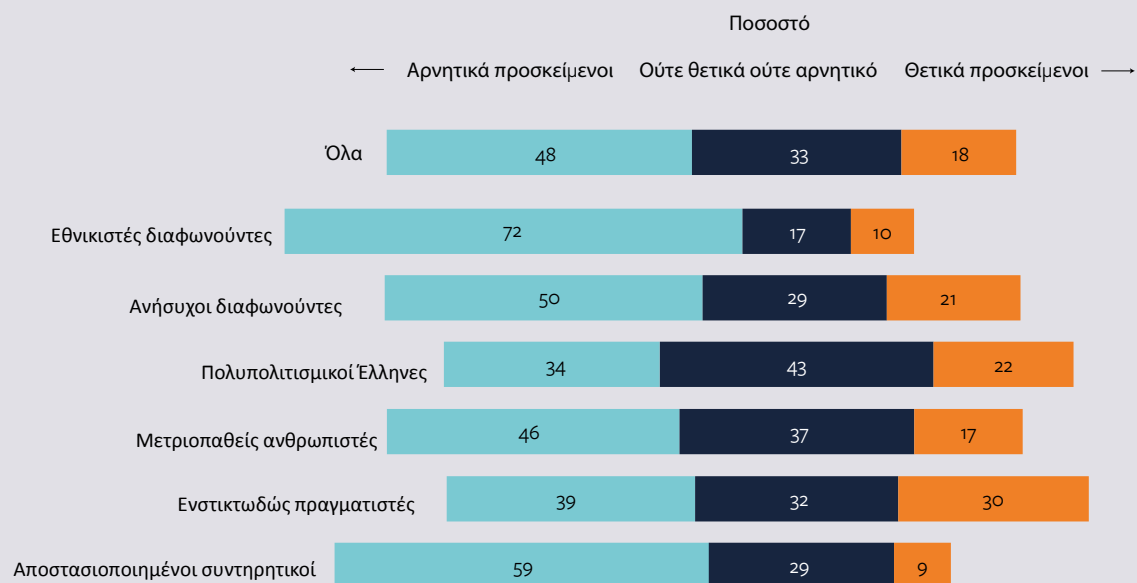
Ο τρίτος βασικός παράγοντας που δημιουργεί αρνητική στάση είναι κοινωνικο-πολιτισμικής φύσεως, συμπεριλαμβανομένων θρησκευτικών ενδοιασμών. Οι μελέτες για το πρώτο μεταναστευτικό κύμα στις αρχές της δεκαετίας του 1990 επισημαίνουν ότι η επικρατούσα σφαιρική εικόνα της Ελλάδας ήταν αυτή μιας εθνοτικά ομοιογενούς κοινωνίας, της οποίας οι πολιτισμικές ή θρησκευτικές παραδόσεις απειλούνταν από τον «ξένο» μετανάστη (Kiprianos et al., 2003; Triandafyllidou, 2009; Triandafyllidou and Kouki, 2014). Αυτό μεταφράστηκε σε εκτεταμένες διακρίσεις, οι οποίες ανάγκασαν ορισμένους Αλβανούς να προσπαθούν να κρύψουν την καταγωγή τους αλλάζοντας τα ονόματά τους με ελληνικά, παριστάνοντας τους χριστιανούς ή επιλέγοντας να βαφτιστούν (Murard, 2022). Η έρευνα για τις πιο πρόσφατες αντιδράσεις σχετικά με την μετανάστευση διαπιστώνει κάποια συνέχιση αυτής της τάσης, με αξιοσημείωτη την απροθυμία για την αποδοχή της πολιτισμικής, εθνοτικής και θρησκευτικής πολυμορφίας των μουσουλμάνων (Tent Foundation, 2017; Lipka, 2018;). Σύμφωνα με πανεθνική έρευνα διεξαγόμενη στις αρχές του 2018, το 57% των Ελλήνων θεωρεί ότι το Ισλάμ είναι ασύμβατο με την ελληνική κοινωνία (Dixon et al., 2019). Ωστόσο, μόνο το 14% υποστηρίζει μια πολιτική μη αποδοχής των μουσουλμάνων προσφύγων σε καμία περίπτωση. Αυτό υποδηλώνει, ότι οι ανησυχίες για τους μουσουλμάνους μετανάστες μπορεί να αντικατοπτρίζουν μια γενική απασχόληση αναφορικά με την ανάγκη προσαρμογής των μεταναστών στον ελληνικό τρόπο ζωής παρά μια απόλυτη αντίθεση.. Στην τελευταία έρευνα του Ευρωβαρομέτρου, οι Έλληνες ερωτηθέντες είχαν τις περισσότερες πιθανότητες από

τους πολίτες όλων των άλλων χωρών της ΕΕ να υποστηρίξουν ότι οι μετανάστες πρέπει να ακολουθούν τις πολιτισμικές παραδόσεις και να μιλούν την εθνική γλώσσα για να επιτευχθεί η ενσωμάτωσή τους (European Commission, 2022b).

Πέραν αυτών των συνολικών στατιστικών στοιχείων, είναι χρήσιμο να διερευνηθεί ο τρόπος με τον οποίο διαφέρει η στάση και οι απόψεις απέναντι στη μετανάστευση εντός του πληθυσμού. Η πιο εμπειριστατωμένη ανάλυση αυτού του ζητήματος μέχρι σήμερα έχει διεξαχθεί από την *More in Common* με βάση δεδομένα που συγκεντρώθηκαν στις αρχές του 2018 (Dixon et al., 2019). Στη μελέτη ο ελληνικός πληθυσμός διαιρείται σε έξι κοινωνικές ομάδες σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και τις αξίες τους γύρω από την ταυτότητά τους και τη σχέση τους με τον έξω κόσμο (βλέπε Πλαίσιο 3).

Πλαίσιο 3 Κατηγοριοποίηση του ελληνικού πληθυσμού και της στάσης του απέναντι στη μετανάστευση

Η μετανάστευση έχει θετικό ή αρνητικό αντίκτυπο στην Ελλάδα;

Πηγή: Dixon et al., 2019

Πολυπολιτισμικοί Έλληνες (20% του πληθυσμού): Νεότεροι Έλληνες με τα υψηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης και εισοδήματος και μηδαμινό θρησκευτικό αίσθημα. Αυτή η ομάδα δεν αισθάνεται ιδιαίτερη υπερηφάνεια για την ελληνική της ταυτότητα και είναι εξαιρετικά δύσπιστη απέναντι στην ΕΕ και την ελληνική κυβέρνηση. Τα πιο ανησυχητικά ζητήματα για αυτήν την ομάδα είναι τα υψηλά επίπεδα ανεργίας και ανισότητας. Αυτή η ομάδα έχει τις περισσότερες πιθανότητες να πιστέψει ότι η μετανάστευση κάνει καλό στην οικονομία και είναι ιδιαίτερη φιλική απέναντι στους πρόσφυγες.

Μετριοπαθείς ανθρωπιστές (28% του πληθυσμού): Νεότεροι Έλληνες, στην πλειοψηφία τους θρησκευόμενοι, με εισόδημα κοντά στον εθνικό μέσο όρο. Αυτή η ομάδα είναι η πιο αισιόδοξη ως προς την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, της κοινωνίας και των προοπτικών τους. Τρέφουν αισθήματα συμπάθειας για τους μετανάστες, τους πρόσφυγες και τους μουσουλμάνους και συμμερίζονται την κατάσταση των προσφύγων, αλλά δεν έχουν πειστεί ότι η μετανάστευση ωφελεί ιδιαίτερα την Ελλάδα από οικονομική ή κοινωνική άποψη.

Ενστικτωδώς πραγματιστές (19% του πληθυσμού): Μεσήλικες Έλληνες, στην πλειοψηφία τους θρησκευόμενοι. Τα μέλη αυτής της ομάδας έχουν χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης και εισόδημα παρόμοιο με τον εθνικό μέσο όρο, αλλά κλίνουν λίγο περισσότερο προς την κατώτερη κλίμακα εισοδημάτων. Αυτή η ομάδα εμπιστεύεται τους ελληνικούς θεσμούς σε βαθμό ανώτερο από τον μέσο όρο, έχει λιγότερες πιθανότητες να υποστηρίξει την αποστασιοποίηση της Ελλάδας από την ΕΕ και είναι πιο θετική ως προς τα οικονομικά οφέλη της μετανάστευσης. Επιπλέον, η ομάδα προβληματίζεται ιδιαίτερα για το Ισλάμ και ακόμα περισσότερο για την εθνική ασφάλεια.

Αποστασιοποιημένοι συντηρητικοί (15% του πληθυσμού): Μεγαλύτερης ηλικίας Έλληνες, στην πλειοψηφία τους θρησκευόμενοι, με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και εισόδημα παρόμοιο με τον εθνικό μέσο όρο, αλλά με λίγη περισσότερη κλίση στην κατώτερη κλίμακα. Είναι βαθιά θρησκευόμενοι και προστατευτικοί απέναντι στη θρησκευτική κληρονομιά της Ελλάδας. Είναι λιγότερο πιθανό να έχουν ξεκάθαρη πολιτική ταυτότητα, αν και πιστεύουν ότι τα παραδοσιακά κόμματα μεριμνούν για αυτούς. Είναι αρνητικοί απέναντι στη μετανάστευση και έχουν περισσότερες πιθανότητες από τον μέσο όρο να συμφωνήσουν ότι οι μετανάστες δυσχεραίνουν την εύρεση εργασίας των Ελλήνων.

Εθνικιστές διαφωνούντες (15% του πληθυσμού): Ομάδα μεσήλικων και μεγαλύτερης ηλικίας Ελλήνων της κατώτερης βαθμίδας εκπαίδευσης και εισοδήματος, η οποία αριθμεί τα περισσότερα θρησκευόμενα μέλη. Τα μέλη αυτής της ομάδας είναι πολύ υπερήφανα για την ελληνική τους ταυτότητα και φοβούνται για τη διάβρωσή της. Εκφράζουν απαισιοδοξία για την οικονομία και την κοινωνία. Αυτή η ομάδα είναι εξαιρετικά δύσπιστη απέναντι στην κυβέρνηση, την ΕΕ και την Τουρκία. Τρέφουν σταθερά αισθήματα «ψυχρότητας» για όλους τους μετανάστες, τους πρόσφυγες και τους μουσουλμάνους και θεωρούν ότι η μετανάστευση δεν επιφέρει καμία θετική επίδραση.

Ανήσυχοι διαφωνούντες (3% του πληθυσμού): Μεσήλικες και συνταξιούχοι, συχνά θρησκευόμενοι, με χαμηλότερο επίπεδο εκπαίδευσης και εισοδήματος. Είναι επικριτικοί για την κατάσταση της Ελλάδας και παρουσιάζουν έντονες αυταρχικές τάσεις. Πιστεύουν ότι, εάν συνεχιστούν οι αφίξεις μεγάλων αριθμών μεταναστών στην Ελλάδα, θα πρέπει να αναλάβουν την προστασία των ακτών και των συνόρων οι ίδιοι οι πολίτες. Γενικά, τηρούν εχθρική στάση απέναντι στους μετανάστες και θεωρούν ότι δεν υπάρχει καμία θετική επίδραση της μετανάστευσης.

Πηγή: Dixon et al. (2019: 14-17)

4 Η επικράτηση των αρνητικών και ασφαλειοποιημένων ρητορικών

Ο ξενοφοβικός πολιτικός λόγος είχε έντονη παρουσία ήδη από το πρώτο μεγάλο μεταναστευτικό κύμα προς την Ελλάδα μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, με την ανάδυση μιας ασφαλειοποιημένης ρητορικής που δικαιολογούσε τις περιοριστικές πολιτικές (Karyotis and Patrikios, 2010). Οι πολιτικοί παρουσίασαν τον μεταναστευτικό νόμο του 1991 ως ήσσονος σημασίας για την προστασία των εθνικών συμφερόντων απέναντι στο «πρόβλημα» της αύξησης της μετανάστευσης και της εκλαμβανόμενης απειλής για τη δημόσια ασφάλεια (ό.π.). Το 1993, ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης δήλωσε ότι «οι δείκτες της αλβανικής εγκληματικότητας συνεχώς ανεβαίνουν» και ο διάδοχός του ισχυρίστηκε ότι «φταίνε οι αλλοδαποί για την αύξηση των ποσοστών εγκληματικότητας» (Karydis, 1996: 131, in Karyotis and Patrikios, 2010). Αυτές οι ρητορικές αρνητισμού κυριαρχούσαν επίσης στα ελληνικά μέσα ενημέρωσης, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί από ορισμένους ως «πομπός» του κυβερνητικού λόγου (Triandafyllidou, 2002; Karyotis and Patrikios, 2010).

Η ρητορική των πολιτικών και των μέσων ενημέρωσης γύρω από τη μετανάστευση άλλαξε με τη νέα χιλιετία, σε μια προσπάθεια εν μέρει να παρουσιάσουν την Ελλάδα ως προοδευτική και φιλόξενη χώρα ενόψει της διοργάνωσης των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004 (Triandafyllidou, 2002; Karyotis and Patrikios, 2010). Οι υπουργοί άρχισαν να υποβαθμίζουν τις προηγούμενες δημόσιες δηλώσεις περί εγκληματικότητας, και υπήρξε μεγαλύτερη αναγνώριση της οικονομικής συμβολής των μεταναστών, μεταξύ άλλων για την κατασκευή των Ολυμπιακών υποδομών, η οποία δεν θα ήταν εφικτή χωρίς το μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό (ιδίως το αλβανικό) (Dimitras, 1999, in Karyotis and Patrikios, 2010). Το 2000 η κυβέρνηση ανακοίνωσε ότι θα χτίσει εγκαίρως τέμενος και ισλαμικό πολιτιστικό κέντρο για τους Ολυμπιακούς Αγώνες «στο πνεύμα της πολυπολιτισμικής δημοκρατικής Ευρώπης της οποίας η Ελλάδα αποτελεί μέρος» (Smith, 2003).

Η πρόωθηση αυτής της πιο εμφανούς πολυπολιτισμικής εικόνας, η οποία συμπεριελάμβανε την ισλαμική πίστη, πυροδότησε την ανησυχία και τη μαχητική αντίθεση της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας. Ο αρχηγός της Εκκλησίας, Αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, μολοντί δεν ήταν ρητός επικριτής των μεταναστών, εξέφρασε την ανησυχία ότι οι μετανάστες συνιστούν απειλή για την ελληνική εθνική ταυτότητα (η οποία διαχρονικά ταυτίζεται με την ελληνορθόδοξη χριστιανική πίστη) (Karyotis and Patrikios, 2010). Ο Χριστόδουλος άσκησε σφοδρή κριτική στην απόφαση περί αφαίρεσης του θρησκευματος από τις κρατικές ταυτότητες (μια «ταμπέλα» η οποία θεωρήθηκε ότι καθιστά δυνατές τις διακρίσεις εναντίον των μη ορθόδοξων ατόμων, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστών). Υποστήριξε ότι η κυβέρνηση «θέλει να κάνει την Ελλάδα να προσποιείται δημόσια ότι είναι αθεϊστική» «προκειμένου να φανεί προοδευτική», και ότι κατ' αυτόν τον τρόπο φαίνεται να «απαρνείται την ιστορία και τις παραδόσεις της, που είναι ελληνορθόδοξες» (Gilson,

2000). Για την προοπτική της δημιουργίας ισλαμικού πολιτιστικού κέντρου, ο Χριστόδουλος προειδοποίησε ότι «η ύπαρξή του ενέχει κινδύνους οι οποίοι είναι γνωστοί από παρόμοια κέντρα σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες» (Smith, 2003, in Karyotis and Patrikios, 2010). Κατά τις πρόσφατες επιθέσεις εξτρεμιστών ισλαμιστών στην Ευρώπη, εκφράστηκαν έμμεσοι υπαινιγμοί ως προς την εκλαμβανόμενη απειλή που συνιστά το Ισλάμ για την ασφάλεια, καθώς και ως προς το τραύμα που έχουν αφήσει οι συγκρούσεις του εικοστού αιώνα μεταξύ της «μουσουλμανικής Τουρκίας» και της «χριστιανικής Ελλάδας» και την καταπίεση που υπέστησαν οι Έλληνες από τους μουσουλμάνους υπό τον οθωμανικό ζυγό (Sakellariou, 2017). Αυτή η αντι-ισλαμική και γενικότερα αντι-πολυπολιτισμική ρητορική υιοθετήθηκε από πολλές πολιτικές προσωπικότητες, από εξτρεμιστικά ακροδεξιά κινήματα έως το κεντροδεξιό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας (αντιπολίτευση κατά την περίοδο 1993–2004 και κυβέρνηση κατά την περίοδο 2004–2009) (ό.π.). Ως εκ τούτου, το αμφιλεγόμενο τέμενος χτίστηκε τελικά πολλά χρόνια αργότερα, με την κυβέρνηση συνασπισμού υπό την ηγεσία του κόμματος ριζοσπαστικής αριστεράς ΣΥΡΙΖΑ (Lakasas, 2020).

Η οικονομική κρίση απονομιμοποίησε το κυρίαρχο πολιτικό σύστημα της Ελλάδας και προκάλεσε την ταχεία ανάπτυξη ρητορικών από εξτρεμιστικά άκρα του πολιτικού φάσματος (Triandafyllidou and Kouki, 2014). Η δημοτικότητα του ακροδεξιού κόμματος της Χρυσής Αυγής εκτοξεύτηκε από μηδενικές κοινοβουλευτικές έδρες στις εκλογές του 2009 σε 18 το 2012 και 21 το 2015, οπότε και έγινε το τρίτο μεγαλύτερο κόμμα του κοινοβουλίου (Dixon et al., 2019). Η Χρυσή Αυγή υιοθέτησε μια ρητή αντι-μεταναστευτική και αντι-ισλαμική πλατφόρμα, χρησιμοποιώντας τους μετανάστες ως αποδιοπομπαίους τράγους για τις οικονομικές δυσχέρειες των Ελλήνων, χαρακτηρίζοντας τους μουσουλμάνους κύρια απειλή για την ελληνική κοινωνία και ταυτότητα (Triandafyllidou and Kouki, 2014; Sakellariou, 2017). Η πλατφόρμα της Χρυσής Αυγής εξήρε την ιδέα της φυλετικής καθαρότητας και έπαιξε σημαντικό ρόλο στην πυροδότηση ξενοφοβικών ρητορικών και βίας (Galariotis et al., 2018). Πέρα από τις επιθέσεις σε εκπροσώπους της αριστεράς και αναρχικούς, η ομάδα αυτή οργάνωνε ένοπλες επιθέσεις εναντίον μεταναστών στους δρόμους και πλήρωνε νεαρούς Έλληνες για να συμμετέχουν στη βία, γεγονός που οδήγησε στην αποδεδειγμένη αύξηση της οργανωμένης βίας εναντίον προσφύγων και μεταναστών (Social Change Initiative, 2021; RVRN, 2022). Οι επιθέσεις αυτές δεν καταγγέλλονταν επαρκώς από την ελληνική αστυνομία και τα μέσα ενημέρωσης και, για κάποια έτη, αγνοούνταν πλήρως από την κυβέρνηση (Social Change Initiative, 2021).

Παράλληλα, αναδύονταν μια αντίθετη αντι-ρατσιστική ρητορική υπέρ των μεταναστών. Το 2011 οι φορείς της κοινωνίας των πολιτών ενώθηκαν για να καταγράψουν τον αντίκτυπο της ακροδεξιάς βίας στις κοινότητες των μεταναστών και να εκθέσουν τη βαρβαρότητα που επιδεικνυόταν, καθώς και την απραξία της κυβέρνησης (Social Change Initiative, 2021). Τελικά, η έκθεση αυτή συνέβαλε στην πρόκληση της δημόσιας και πολιτικής κατακραυγής. Οι επικεφαλής της Χρυσής Αυγής δικάστηκαν το 2015 μετά τη δολοφονία του αριστερού ακτιβιστή και ράπερ Παύλου Φύσσα από υποστηρικτή του κόμματος. Στη διάρκεια της πενταετούς δίκης το κόμμα έχασε την εκλογική του στήριξη και τις κοινοβουλευτικές έδρες

του και, τελικά, ανακηρύχθηκε εγκληματική οργάνωση. Ο αρχηγός του κόμματος και εφτά πρώην βουλευτές της Χρυσής Αυγής καταδικάστηκαν με ποινές φυλάκισης μεταξύ 10 και 15 ετών (ό.π.).

Ενώ η οικονομική ύφεση και λιτότητα έφεραν την άνοδο (και έπειτα την πτώση) της ακροδεξιάς, προώθησαν επίσης το απότομο άλμα του κόμματος ριζοσπαστικής αριστεράς ΣΥΡΙΖΑ στην εξουσία, του οποίου ο πολιτικός λόγος σχετικά με τους μετανάστες ήταν πολύ πιο θετικός. Κατά την ανάληψη καθηκόντων τον Φεβρουάριο του 2015, ο ΣΥΡΙΖΑ υποστήριξε τη μείωση της κράτησης των μεταναστών και δήλωσε ότι «κανένας μετανάστης δεν είναι παράνομος» (Nestoras, 2016; Skleparis, 2017; Cheliotis and Xenakis, 2021). Με το νέο ξαφνικό κύμα αφίξεων το καλοκαίρι του 2015, ο ΣΥΡΙΖΑ αξιοποίησε το κίνημα αλληλεγγύης του απλού λαού για τους πρόσφυγες για να χαρακτηρίσει τις ανθρωπιστικές ενέργειες των Ελλήνων πολιτών ως ένδειξη εθνικού χαρακτήρα και υπερηφάνειας (Papataxiarchis, 2022). Μέσω αυτής της νέας μορφής πατριωτισμού, η κυβέρνηση προσπάθησε να αναδιαμορφώσει την εθνική και διεθνή εικόνα της χώρας στο πλαίσιο των αποτυχημένων διαπραγματεύσεων με τους Ευρωπαίους πιστωτές για το χρέος (ό.π.). Μολονότι ορισμένοι κάνουν λόγο για διαιώνιση των ξενοφοβικών στερεοτύπων στα μέσα ενημέρωσης (PellICCia, 2019), άλλοι επισημαίνουν την πιο συμπονετική και ανθρωπιστική εικόνα που παρουσιάζουν για τους πρόσφυγες τα ελληνικά μέσα ενημέρωσης σε σύγκριση με πιο ασφαλειοποιημένες ρητορικές μέσων ενημέρωσης σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες (Fotopoulos & Kaimaklioti, 2016; Georgiou & Zaborowski, 2017; Cinalli et al., 2021; Paschou et al., 2022).

Ωστόσο, αυτή η θετική ρητορική δεν συνεχίστηκε. Καθώς οι περιορισμοί στη συνέχιση της πορείας των μεταναστών αύξησαν κατά πολύ τον αριθμό τους στην Ελλάδα, ασκήθηκε κριτική τόσο προς τους ίδιους τους μετανάστες όσο και προς την εκλαμβανόμενη κακή διαχείριση της κυβέρνησης στην αντιμετώπιση των προσφύγων (μολονότι τα κόμματα και τα μέσα ενημέρωσης υποστήριξαν ομόφωνα ότι η ΕΕ έχει την κύρια ευθύνη για το αδιέξοδο της Ελλάδας) (Dimitriadi and Sarantaki, 2018).

Στις εκλογές του 2019 αναδείχθηκε νικητής το κεντροδεξιό κόμμα της Νέας Δημοκρατίας. Ενώ η μετανάστευση δεν είχε αποτελέσει μείζον θέμα της προεκλογικής εκστρατείας, η επιστροφή του κόμματος στην εξουσία σήμαινε την επιστροφή σε μια εξαιρετικά ασφαλειοποιημένη ρητορική σχετικά με τη μετανάστευση. Όπως και προηγούμενες κυβερνήσεις, η τωρινή εξακολουθεί να χρησιμοποιεί την έλλειψη στήριξης της ΕΕ για να αποφύγει την κριτική ως προς τον τρόπο διαχείρισης της μετανάστευσης. Επιπλέον, η πολιτική ρητορική του κυβερνώντος κόμματος συνέχισε να χρησιμοποιεί το αντι-τουρκικό αίσθημα, τόσο για να αποφύγει την κριτική όσο και για να διασφαλίσει το γεγονός ότι η Ελλάδα παρουσιάζει την πιο ευμενή εικόνα στον μακροχρόνιο ανταγωνισμό μεταξύ των δύο χωρών. Για παράδειγμα, ο Υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου, Νότης Μηταράκης, έχει επανειλημμένα αποδώσει τις κατηγορίες περί επαναπροωθήσεων μεταναστών στην τουρκική προπαγάνδα και σε «ψευδείς ειδήσεις» (Info Migrants, 2022), και δικαιολογεί την επέκταση του φράκτη και του συστήματος παρακολούθησης στα ελληνικά σύνορα με το

επιχείρημα ότι η Τουρκία είχε γίνει «ο επίσημος λαθρέμπορος μεταναστών», ενθαρρύνοντας την αύξηση των συνοριακών διελεύσεων προς την ΕΕ (Ekathimerini, 2020; Emmanouilidou and Schmitz, 2022). Αμφότερες οι ρητορικές έχουν ισχυρή απήχηση στην κοινή γνώμη, η οποία στη συντριπτική της πλειοψηφία πιστεύει ότι η Ελλάδα τυγχάνει κακής μεταχείρισης από τους Ευρωπαίους εταίρους της και ότι η Τουρκία δεν είναι έμπιστη ως εταίρος στη διαχείριση των θεμάτων που αφορούν τους πρόσφυγες (Dixon et al., 2019). Παράλληλα, ο Υπουργός Μετανάστευσης και Ασύλου, Νότης Μηταράκης, καλωσόρισε τους Ουκρανούς ως «πραγματικούς πρόσφυγες», αποκαλύπτοντας την επιλεκτική φύση της κατα τ'άλλα αρνητικής ρητορικής της κυβέρνησης (GCR et al., 2022). Ομοίως με πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δεν υπάρχουν πολλές ελπίδες ότι αυτή η φιλόξενη στάση και πολιτική απέναντι στους Ουκρανούς θα επεκταθεί για να αντιμετωπιστεί η γενική αρνητικότητα προς τους μετανάστες που παρατηρείται στην Ελλάδα τόσο υπό την τρέχουσα κυβέρνηση όσο και πολλών προηγούμενων κυβερνήσεων.

5 Συμπέρασμα

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του προηγούμενου αιώνα, η Ελλάδα ήταν γνωστή ως χώρα εξερχόμενης μετανάστευσης. Οι μετανάστες θεωρούνταν απλώς προσωρινοί κάτοικοι ή διερχόμενοι, και τα πλαίσια πολιτικής καταρτιζόνταν αναλόγως. Ωστόσο, πρόσφατα η Ελλάδα αναγκάστηκε να συνειδητοποιήσει ότι ένας δίολου αμελητέος μεταναστευτικός πληθυσμός πρόκειται να διαμείνει στη χώρα σε πιο μόνιμη βάση.

Αυτό έχει αποτελέσει πρόκληση καθώς τόσο οι δημόσιες όσο και οι πολιτικές αφηγήσεις για τους μετανάστες έχουν υπάρξει από τις πιο αρνητικές στην ΕΕ. Η κατάσταση έχει αρχίσει να μεταβάλλεται σταδιακά, για παράδειγμα με το σημαντικό λαϊκό κίνημα αλληλεγγύης για τη στήριξη των προσφύγων που βρίσκονταν καθ' οδόν προς την Ευρώπη την περίοδο 2015–2016. Συνολικά, ωστόσο, υπάρχει ένας επίμονος φόβος ότι οι μετανάστες θα επιδεινώσουν την ανεργία και τις δημοσιονομικές προκλήσεις που αντιμετωπίζει η Ελλάδα, θα αυξήσουν την ανασφάλεια και θα απειλήσουν την ταυτότητα της κοινωνίας που θεωρείται ακόμα σε μεγάλο βαθμό, ομοιογενής σύμφωνα με εθνοτικούς και θρησκευτικούς όρους.

Από το 2015, οι ρητορικές για τη μετανάστευση έχουν γίνει πιο φορτισμένες και περίπλοκες, στο πλαίσιο της ελληνικής κρίσης χρέους, της διάσωσης και της παρατεταμένης ύφεσης, καθώς και της ξαφνικής άφιξης περισσότερων από ένα εκατομμύριο μεταναστών και αιτούντων άσυλο που διήλθαν από την Τουρκία για να μεταβούν μέσω της Ελλάδας σε άλλες χώρες της ΕΕ. Μολονότι εν συνεχεία ο αριθμός τόσο των αφίξεων όσο και των διερχόμενων μεταναστών μειώθηκε, η συσσώρευση των ατόμων που έχουν εγγραφεί ως πρόσφυγες και αιτούντες άσυλο έχει αυξηθεί, γεγονός που εντείνει τις ανησυχίες περί απειλών ως προς τις ελληνικές θέσεις εργασίας, τους πόρους, την ασφάλεια και τον πολιτισμό. Οι ανησυχίες περί χειραγώγησης από την Τουρκία και απογοήτευσης από την ΕΕ –όσον αφορά την αντιμετώπιση των προσφύγων αλλά και γενικότερα– έχουν τροφοδοτήσει εχθρικές και ασφαλειοποιημένες πολιτικές και ρητορικές, για τις οποίες το μεγαλύτερο τίμημα πληρώνουν οι ίδιοι οι μετανάστες. Όσο οι Έλληνες εξακολουθούν να συσχετίζουν τη μετανάστευση με απειλές από επιθετικούς και ανάλγητους γείτονες, θα είναι δύσκολο να επικρατήσει μια θετική μεταναστευτική ρητορική.

Ως εκ τούτου, προκειμένου να αλλάξουν οι δημόσιες ρητορικές για τη μετανάστευση, είναι σαφές ότι η ΕΕ θα πρέπει να καταβάλει εντατικές προσπάθειες για τον δίκαιο καταμερισμό ευθυνών σχετικά με την υποδοχή προσφύγων στην περιοχή. Πέρα από τη διεθνή δράση, είναι επίσης αναγκαία η παρέμβαση των εγχώριων παραγόντων, ώστε να συμβάλουν στην ανάδειξη και τη μεγιστοποίηση των οφελών που μπορούν να επιφέρουν οι μετανάστες. Τα χαμηλά επίπεδα εμπιστοσύνης στους πολιτικούς και τα μέσα ενημέρωσης δημιουργούν μεγαλύτερη ανάγκη - καθώς και ευκαιρία - για εναλλακτικές φωνές, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνίας των πολιτών, οι οποίες μπορούν να συμβάλουν στην αλλαγή των αντιλήψεων μέσω στοχευμένων πρωτοβουλιών αξιοποιώντας έμπιστα κοινοτικά δίκτυα και μέσα

κοινωνικής δικτύωσης. Επιπλέον, ο ιδιωτικός τομέας μπορεί να διαδραματίσει έναν καθοριστικό ρόλο στην τόνωση της οικονομικής ανάπτυξης και στη δημιουργία θέσεων εργασίας καθώς και να επισημάνει την καθοριστική συμβολή που ο νεαρός, ποικιλόμορφος και αυξανόμενος μεταναστευτικός πληθυσμός μπορεί να έχει, καλύπτοντας τα κενά του αναγκαίου εργατικού δυναμικού απέναντι στον ελληνικό γηράσκοντα πληθυσμό, τις δύσκολες οικονομικές συνθήκες και τις συνεχόμενες υψηλές μεταναστευτικές ροές Ελλήνων προς το εξωτερικό.

Βιβλιογραφία

- Amnesty International** (2021) 'Greece: violence, lies, and pushbacks – refugees and migrants still denied safety and asylum at Europe's borders' (www.amnesty.org/en/documents/eur25/4307/2021/en).
- Anagnostou, D.** (2016) *Local government and migrant integration in Europe and in Greece*. Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2016/07/LOMIGRAS.report.No1-1.pdf).
- Antigone, E.** (2022) 'Greece: state measures for the protection and support of those fleeing Ukraine'. European Commission, 11 August (https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/status-temporary-protection-refugees-fleeing-ukraine-greece_en).
- Apostolatos, K.** (n.d.) *Immigrant and immigration policy-making: a review of the literature of the Greek case*. IMISCOE working paper (https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2008-08/doc1_1457_304555935.pdf).
- Arvanitidis, P., Papagiannitsis, G., Desli, A. Z., et al.** (2021) 'Attitudes towards refugees & immigrants in Greece: a national-local comparative analysis' (<https://eurogeojournal.eu/index.php/egj/article/view/108>).
- Bailey-Morley, A. and Kumar, C.** (2022) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants: Denmark country profile*. London: ODI (www.odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-denmark-country-profile).
- BVMN – Border Violence Monitoring Network** (2020a) *Violence within Greece's borders*. BVMN Violence within Borders Report (www.borderviolence.eu/internal-violence-greece/#more-16135).
- BVMN** (2020b) *Violations at Greek borders. Sea and land report: February/March 2020*. BVMN Report (www.borderviolence.eu/new-report-on-violations-at-greek-borders/#more-14389).
- BVMN** (2022) *Internal violence report: Greece*. BVMN Violence within Borders Report (<https://borderviolence.eu/app/uploads/Internal-Violence-Greece-2022.pdf>).
- Bosilkov, I. and Drakaki, D.** (2018) 'Victims or intruders? Framing the migrant crisis in Greece and Macedonia' *Journal of Identity and Migration Studies* 12(1): 26–169 (www.proquest.com/docview/2057257455?pq-origsite=primo).
- Carrera, S. and Geddes, A.** (2021) *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees*. Italy: European University.
- Cheliotis, L.K. and Xenakis, S.** (2021) 'What's Left? Political orientation, economic conditions and incarceration in Greece under Syriza-led government' *European Journal of Criminology* 18(1): 74–100 (<https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/1477370820966568>).
- Cinalli, M., Trenz, H-J., Brändle, V., et al.** (2021) *Solidarity in the media and public contention over refugees in Europe*. London and New York: Routledge.
- Dimitriadi, A.** (2022) 'Migration and migration policy in Greece'. BPB, 4 April (www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/english-version-country-profiles/505134/migration-and-migration-policy-in-greece).

- Dimitriadi, A. and Sarantaki, A.M.** (2018) *The refugee 'crisis' in Greece: politicisation and polarisation amidst multiple crises*. CEASVAL (www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2019/04/11_Dimitriadi_Sarantaki_WP5_Greece-1.pdf).
- Dittmer, C. and Lorenz, D.** (2021) 'Frictions of implementing EU humanitarian aid in Greece (2016–2019) – the Emergency Support Instrument and its practical ramifications' (<https://jhumanitarianaction.springeropen.com/articles/10.1186/s41018-021-00095-7>).
- Dixon, T., Hawkins, S., Juan-Torres, M. and Kimaram, A.** (2019) 'Attitudes towards national identity, immigration, and refugees in Greece'. More in Common (www.moreincommon.com/media/ltinlcnc/0535-more-in-common-greece-report_final-4_web_lr.pdf).
- DW – Deutsche Welle** (2019) 'Turkey Threatens to "Open the Gates" for Refugees' 9 May (www.dw.com/en/turkey-threatens-to-open-the-gates-to-europe-for-refugees/a-50317804).
- DW** (2022) 'Greece: UN calls for end to "deplorable" migrant pushbacks' 21 February (www.dw.com/en/greece-un-calls-for-end-to-deplorable-migrant-pushbacks/a-60863744).
- Ekathimerini** (2020) 'Mitsotakis says migrant crisis has become "asymmetrical threat"' 3 March (www.ekathimerini.com/news/250159/mitsotakis-says-migrant-crisis-has-become-asymmetrical-threat).
- Ekathimerini** (2022) 'Greece to receive additional 1.9 bln euros for migration, EU VP says' 24 November (www.ekathimerini.com/news/1198701/greece-to-receive-additional-1-9-blN-euros-for-migration-eu-vp-says).
- Emmanouilidou, L. and Schmitz, F.** (2022) 'Is Greece failing to use EU-funded border surveillance?'. DW, 8 September (www.dw.com/en/is-greece-failing-to-deploy-eu-funded-surveillance-system-at-turkish-border-as-intended/a-63055306).
- European Commission** (2022a) 'Standard Eurobarometer 97 – Summer 2022' (<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693>).
- European Commission** (2022b) 'Special Eurobarometer: integration of immigrants in the European Union'. 20 June (https://ec.europa.eu/migrant-integration/library-document/special-eurobarometer-integration-immigrants-european-union_en).
- European Commission** (n.d.) 'Surveys : Eurobarometer' (<https://europa.eu/eurobarometer/surveys/browse/all/series/4961>).
- European Council** (2016) 'EU-Turkey statement, 18 March 2016' (www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2016/03/18/eu-turkey-statement).
- European Social Survey** (n.d.) 'ESS Data Portal' (<https://ess-search.nsd.no>).
- European Database of Asylum Law** (n.d.) 'ECtHR - M.S.S. v Belgium and Greece [GC], Application No. 30696/09' (www.asylumlawdatabase.eu/en/content/ecthr-mss-v-belgium-and-greece-gc-application-no-3069609).
- EU – European Union** (2013) 'Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013' (<https://lexpency.org/eu/32013L0032>).
- Eurostat** (2023) 'Unemployment statistics' (https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Unemployment_statistics).

- Frontex** (2022) 'Migratory routes' (<https://frontex.europa.eu/we-know/migratory-routes/eastern-mediterranean-route>).
- Fotopoulos, S. and Kaimaklioti, M.** (2016) 'Media discourse on the refugee crisis: on what have the Greek, German and British press focused?' *European View* 15(2): 265–279 (<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1007/s12290-016-0407-5>).
- Galariotis, I. Georgiadou, V., Kafe, A. and Lialiouti, Z.** (2018) 'Xenophobic manifestations, otherness and violence in Greece 1996-2016: evidence from an event analysis of media collections' (https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46565/MWP_2017_08.pdf?sequence=1&isAllowed=y).
- Gatopoulos, D.** (2022) 'Greece: EU's external border is hardening, attitudes are too'. AP News, 23 December (<https://apnews.com/article/europe-greece-turkey-european-union-4ce8323dbf24321d48f685c97e4b08a9>).
- Georgiou, M. and Zaborowski, R.** (2017) 'Media coverage of the "refugee crisis": a cross-European perspective'. Council of Europe. DG1(2017)03 (<https://rm.coe.int/1680706b00>).
- GCR –Greek Council for Refugees** (2017) 'Country report: Greece 2016' (https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2017/03/report-download_aida_gr_2016update.pdf).
- GCR** (2021) 'Country report: Greece 2020' (https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2021/06/AIDA-GR_2020update.pdf).
- GCR** (2022a) 'Country report: 2021' (https://asylumineurope.org/wp-content/uploads/2022/05/AIDA-GR_2021update.pdf).
- GCR** (2022b) 'Naturalisation' 30 May (<https://asylumineurope.org/reports/country/greece/content-international-protection/status-and-residence/naturalisation>).
- GCR, Oxfam and Save the Children** (2022) 'Greece: a two-tier refugee system' (<https://resourcecentre.savethechildren.net/document/greece-a-two-tier-refugee-system>).
- Georgiou, M. and Zaborowski, R.** (2017) 'Media coverage of the 'refugee crisis': a cross-European perspective'. Council of Europe (<https://rm.coe.int/1680706b00>).
- Gilson, G.** (2000) 'Archbishop lashes out against arrogance of "intelligentsia"'. Athens News, 15 June.
- Greenwood, P.** (2022) 'The Greek government wants a refugee-free capital by 2023'. Hyphen, 2 December (<https://hyphenonline.com/2022/12/02/the-greek-government-wants-a-refugee-free-capital-by-2023>).
- Hellenic Statistical Authority** (2022) 'Estimated population by sex, group of citizenship and age at 1st January (2009-2021)' (www.statistics.gr/en/statistics/-/publication/SPO18/-).
- Hirschon, R.** (2003) *Crossing the Aegean: an appraisal of the 1923 compulsory population exchange between Greece and Turkey*. Bergahn Books (<https://doi.org/10.2307/j.ctt1x76f3x>).
- Holloway, K. with Faures, D. and Kumar, C.** (2021a) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants Italy country profile*. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-italy-country-profile>).

- Holloway, K. with Faures, D. and Leach, A.** (2021b) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants Sweden country profile – second edition*. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-sweden-country-profile>).
- Holloway, K., Mosel, I., Smart, C. et al.** (2021c) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants Germany country profile – second edition*. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-germany-country-profile>).
- Holloway, K. and Smart, C. with Faures, D. et al.** (2021d) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants: UK country profile – second edition*. London: ODI (<https://odi.org/en/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-other-migrants-uk-country-profile>).
- Holloway, K. with Faures, D. and Kumar, C.** (2022) *Public narratives and attitudes towards refugees and other migrants France country profile*. London: ODI (www.odi.org/publications/public-narratives-and-attitudes-towards-refugees-and-othermigrants-france-country-profile).
- Human Rights Watch** (2022) ‘“Their faces were covered”: Greece’s use of migrants as police auxiliaries in pushbacks’. 7 April (www.hrw.org/report/2022/04/07/their-faces-were-covered/greeces-use-migrants-police-auxiliaries-pushbacks).
- Info Migrants** (2022) ‘Greece rejects reports of migrants thrown into the sea’. 18 February (www.infomigrants.net/en/post/38649/greece-rejects-reports-of-migrants-thrown-into-the-sea).
- International Rescue Committee** (2022) ‘What is the EU-Turkey deal?’ 18 March (<https://eu.rescue.org/article/what-eu-turkey-deal>).
- Ioannidis, P.** (2022) A society of contradictions seeking a fairer future (<https://eteron.org/en/a-society-of-contradictions-seeking-a-fairer-future>).
- Ioannou, T.** (2022) ‘Greece on its way to becoming fastest aging country in the EU’. 30 September 2022 (<https://greekreporter.com/2022/09/30/greece-fastest-aging-eu-country>).
- Kaitatzi-Whitlock, S. and Kenterelidou, C.** (2017) ‘The Greek paradigm on the migrant and refugee crisis’ in M. Barlai, B. Fähnrich, C. Griessler and M. Rhomberg (eds.) *The migrant crisis European perspectives and national discourses*. LIT Verlag Münster.
- Kalogeraki, S.** (2019) ‘Opposition to Syrian refugees and immigrants during the refugee crisis in Greece’ *Journal of Modern Greek Studies* 37(2): 361–395 (<https://muse.jhu.edu/article/735250>).
- Kalogeraki, S.** (2022) ‘Attitudes towards Syrian refugees during the “refugee crisis” in Greece’, in M. Kousis, A. Chatzidaki and K. Kafetsios (eds.) *Challenging mobilities in and to the EU during times of crises: the case of Greece*. IMISCOE: Springer (<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-031-11574-5.pdf>).
- Kalvyas, S.** (2015) *Modern Greece: what everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
- Karageorgiou, E.** (2021) ‘The impact of the new EU Pact on Europe’s external borders: the case of Greece’, in S. Carrera and A. Geddes (eds.) *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees: international experiences on*

containment and mobility and their impacts on trust and rights. European University Institute (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d57fbff0-a312-11eb-9585-01aa75ed71a1/language-en>).

- Karyotis, G. and Patrikios, S.** (2010) 'Religion, securitization and anti-immigration attitudes: the case of Greece' *Journal of Peace Research* 47(1): 43–57 (<https://doi.org/10.1177/0022343309350021>).
- Kasimis, C. and Kassimi, C.** (2004) 'Greece: a history of migration'. Migration Policy Institute, 1 June (www.migrationpolicy.org/article/greece-history-migration).
- Kasimis, C.** (2012) 'Greece: illegal immigration in the midst of crisis' Migration Policy Institute, 8 March (www.migrationpolicy.org/article/greece-illegal-immigration-midst-crisis).
- Kiprianos, P., Balias, S. and Passas, V.** (2003) 'Greek policy towards immigration and immigrants' *Social Policy and Administration* 37(2) (<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1467-9515.00331>).
- Koutsouraki, E.** (2017) 'The indefinite detention of undesirable and unreturnable third-country nationals in Greece' *Refugee Survey Quarterly* 36(1): 85–106.
- Kumar, C., Knoll, A. and Veron, P.** (2022) 'How the war in Ukraine is impacting Africa-Europe relations and the migration dialogue'. ETTG, 6 December (<https://ettg.eu/blog-posts/how-the-war-in-ukraine-is-impacting-africa-europe-relations-and-the-migration-dialogue>).
- Kyriazi, A.** (2019) 'The 2019 July General Elections in Greece'. London School of Economics, 22 July (<https://blogs.lse.ac.uk/greeceatlse/2019/07/22/the-2019-july-general-elections-in-greece>).
- Lakasas, A.** (2020) 'Countdown starts to launch of modern Athens' first official mosque'. 21 September (www.ekathimerini.com/society/257121/countdown-starts-to-launch-of-modern-athens-first-official-mosque).
- Levinson, A.** (2005) *The regularisation of unauthorized migrants: literature survey and country case studies*. COMPAS report 1-89 (www.compas.ox.ac.uk/2005/er-2005-regularisation_unauthorized_literature).
- Lipka, M.** (2018) *Greek attitudes toward religion, minorities align more with Central and Eastern Europe than West*. Pew Research Center (www.pewresearch.org/fact-tank/2018/10/31/greek-attitudes-toward-religion-minorities-align-more-with-central-and-eastern-europe-than-west).
- Lopez-Sala, A. and Barbero, I.** (2019) 'Solidarity under siege: The crimmigration of activism(s) and protest against border control in Spain' *European Society of Criminology* 18(5) (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1477370819882908>).
- Ministry of Migration & Asylum** (n.d.) Asylum service (<https://migration.gov.gr/en/gas>).
- Ministry of Migration & Asylum** (2022) National Integration Strategy (<https://migration.gov.gr/wp-content/uploads/2022/09/NATIONAL-STRATEGY-FINAL.pdf>).
- MIPEX – Migrant Integration Policy Index** (2021) 'Greece – key findings' (www.mipex.eu/greece).
- Murard, E.** (2022) *Long-term effects of the 1923 mass refugee inflow on social cohesion in Greece*. Working Paper 9912. World Bank (<https://documents1.worldbank.org/curated/en/216361643247188116/pdf/Long-Term-Effects-of-the-1923-Mass-Refugee-Inflow-on-Social-Cohesion-in-Greece.pdf>).

- Nestoras, A.A.** (2016) *The gatekeeper's gambit: SYRIZA, left populism and the European migration crisis*. Working Paper. Brussels: Institute of European Democrats (www.iedonline.eu/publications/2015/left-populism-and-the-european-migration-crisis.php).
- Nielsen, N.** (n.d.) 'Greek minister denies pushbacks despite evidence'. EU Observer (https://euobserver.com/migration/155356?utm_source=euobs&utm_medium=email).
- OECD – Organisation for Economic Cooperation and Development** (2016) 'Greece policy brief'. March (www.oecd.org/migration/greece-addressing-migration-challenges-beyond-the-current-humanitarian-crisis.pdf).
- OECD** (2022) 'Unemployment Rate in the OECD Area Stabilises at Pre-Pandemic rate of 5.3% in January 2022'. 10 March (www.oecd.org/sdd/labour-stats/unemployment-rates-oecd-03-2022.pdf).
- Oikonomakis, L.** (2018) 'Solidarity in transition: the case of Greece', in D.D. Porta (ed), *Solidarity mobilisations in the 'refugee crisis'*. Palgrave Macmillan.
- Panayotatos, D.** (2020) 'Blocked at every pass: how Greece's policy of exclusion harms asylum seekers and refugees'. Refugees International, 24 November (www.refugeesinternational.org/reports/2020/11/20/blocked-at-every-pass-how-greeces-policy-of-exclusion-harms-asylum-seekers-and-refugees).
- Papageorgiou, I.** (2013) 'The Europeanization of immigration and asylum in Greece (1990-2012)' *International Journal of Sociology* 43(3): 72-90 (www.jstor.org/stable/43301212).
- Papataxiarchis, E.** (2022) 'An ephemeral patriotism: the rise and fall of "Solidarity to Refugees"', in M. Kousis, A. Chatzidaki and K. Kafetsios (eds) *Challenging mobilities in and to the EU during times of crises: the case of Greece*. IMISCOE, Springer (<https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-031-11574-5.pdf>).
- Paschou, M., Loukakis, A. and Kousis, M.** (2022) 'Political claims and the so called 'refugee crisis' in the Greek public sphere, 2015–16', in M. Kousis, A. Chatzidaki, and K. Kafetsios (eds) *Challenging mobilities in and to the EU during times of crises: the case of Greece*. IMISCOE, Springer.
- Pelliccia, A.** (2019) 'The evacuation of the Idomeni refugee camp: a case of discursive and iconographical representation on digital media' *Athens Journal of Mediterranean Studies* 5(3): 185–206.
- Pratsinakis, M.** (2022) 'Greece's emigration during the crisis beyond the brain drain', 4 October. IMISCOE (https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-11574-5_2).
- Rankin, J.** (2020) 'Migration: EU praises Greece as 'shield' after Turkey opens border'. The Guardian, 3 March (www.theguardian.com/world/2020/mar/03/migration-eu-praises-greece-as-shield-after-turkey-opens-border).
- Rankin, J.** (2022) 'I was close to death': Syrian man tells how Greek officials pushed refugees back out to sea'. The Guardian, 31 August (www.theguardian.com/world/2022/aug/31/i-was-close-to-death-syrian-man-tells-how-greek-officials-pushed-refugees-back-out-to-sea).
- Rasmussen, R. and Pousher, J.** (2019) 'People around the world express more support for taking in refugees than immigrants'. Pew Research Center, 9 April (www.pewresearch.org/fact-tank/2019/08/09/people-around-the-world-express-more-support-for-taking-in-refugees-than-immigrants).

- Refugee Rights Europe and End Pushbacks Partnership** (2021) 'Pushbacks and rights violations and Europe's borders' (<https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/pushbacks-and-rights-violations-at-europes-borders.pdf>).
- Reuters** (2022) 'Census shows Greece's population decreased 3.5% since 2011'. 19 July (www.reuters.com/world/europe/census-shows-greeces-population-decreased-35-since-2011-2022-07-19).
- RVRN – Racist Violence Recording Network** (2022) *2021 Annual report* (www.unhcr.org/gr/wp-content/uploads/sites/10/2022/09/ETHSIA-EKTHESH-2021_ENG_fn.pdf).
- Sakellariou, A.** (2017) 'Fear of Islam in Greece: migration, terrorism, and "ghosts" from the past' *Nationalities Papers* 45(4): 511–535.
- Skleparis, D.** (2017) *The Greek response to the migration challenge: 2015–2017*. Athens: Konrad-Adenauer-Stiftung Greece.
- Smith, H.** (2003) 'Villagers try to block Athens mosque plan'. *The Guardian*, 16 September (www.theguardian.com/world/2003/sep/16/religion.uk).
- Smith, H.** (2019) 'Greece says it's "reached limit" as arrivals of refugees show no sign of slowing'. *The Guardian*, 16 December (www.theguardian.com/global-development/2019/dec/16/greece-says-its-reached-limit-as-arrivals-of-refugees-show-no-sign-of-slowing).
- Smith, H.** (2022) 'Refugees convicted of steering boats to Greece to appeal against life sentences'. *The Guardian*, 18 March (www.theguardian.com/global-development/2022/mar/18/greek-court-to-hear-appeals-on-life-sentences-for-refugees-accused-of-steering-dinghies).
- Social Change Initiative** (2021) 'Golden Dawn: lessons from Greece in tackling extremism'. 2 December (www.socialchangeinitiative.com/golden-dawn-lessons-from-greece-in-tackling-extremism).
- Stamatoukou, E.** (2022) 'Dutch journalist awaits trial in Greece for helping asylum seeker'. *Balkan Insight*, 1 June (<https://balkaninsight.com/2022/06/01/dutch-journalists-trial-accused-in-greece-of-helping-an-asylum-seeker-was-set-to-start-today-but-postponed>).
- Stamouli, N.** (2019) 'Greece: tensions rise again as migrant crisis escalates'. *Quillette*, 13 September (<https://quillette.com/2019/09/13/greece-tensions-rise-again-as-migrant-crisis-escalates>).
- Stefan, M. and Cortinovis, R.** (2021) 'Setting the right priorities: is the New Pact on Migration and Asylum addressing the issue of pushbacks at EU external borders?', in S. Carrera and A. Geddes (eds) *The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees: international experiences on containment and mobility and their impacts on trust and rights*. European University Institute (<https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d57fbff0-a312-11eb-9585-01aa75ed71a1/language-en>).
- Tent Foundation** (2017) 'Tent Tracker. Public perceptions of the refugee crisis: Greece Year 2: 2016/2017' (www.tent.org/wp-content/uploads/2017/11/TENT_2016_GREECE_TRACKER_V4.pdf).
- Terry, K.** (2021) 'The EU-Turkey deal, five years on: a frayed and controversial but enduring blueprint'. *Migration Policy Institute*, 8 April (www.migrationpolicy.org/article/eu-turkey-deal-five-years-on).

- Thravalou, E., Martinovic, B. and Verkuyten, M.** (2020) 'Humanitarian assistance and permanent settlement of asylum seekers in Greece: the role of sympathy, perceived threat, and perceived contribution'. *International Migration Review* 55(2) (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0197918320949826#bibr58-0197918320949826>).
- Tramountanis, A.** (2022) 'Pathways to integration and dis-integration: an assessment of the Greek immigration policy for the inclusion of immigrants, applicants and beneficiaries of international protection' in M. Kousis, A. Chatzidaki and K. Kafetsios (eds) *Challenging mobilities in and to the EU during times of crises: the case of Greece*. IMISCOE. Springer (https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-11574-5_13).
- Tramountanis, A., Linardis, A., Mouriki, A., et al.** (2022) *Humanitarian assistance and social protection responses to the forcibly displaced in Greece*. ODI. April (<https://odi.org/en/publications/humanitarian-assistance-and-social-protection-responses-to-the-forcibly-displaced-in-greece>).
- Triandafyllidou, A.** (2002) 'Greece' in J. ter Wal (ed.) *Racism and Cultural Diversity in the Mass Media*. Vienna: EUMC.
- Triandafyllidou, A.** (2009) 'Greek immigration policy at the turn of the 21st century. Lack of political will or purposeful mismanagement?' (<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/15320>).
- Triandafyllidou, A.** (2013) 'Migration in Greece: people, policies and practices'. ELIAMEP (https://ec.europa.eu/migrant-integration/sites/default/files/2013-07/docl_36858_19016118.pdf).
- Triandafyllidou, A.** (2014) 'Greek migration policy in the 2010s: Europeanization tensions at a time of crisis'. *Journal of European Integration* 36(4) (www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/07036337.2013.848206).
- Triandafyllidou, A.** (2020) 'Migration in Greece' in K. Featherstone and D.A. Sotiropoulos (eds) *The Oxford handbook of modern Greek politics*. Oxford: Oxford University Press.
- Triandafyllidou, A. and Gropas, R.** (2005) 'Migration in Greece at a glance' (www.researchgate.net/publication/237601220_Migration_in_Greece_at_a_glance).
- Triandafyllidou, A. and Kouki, H.** (2014) 'Naturalizing racism in the center of Athens in May 2011: lessons from Greece' (www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15562948.2014.932477).
- UNHCR – United Nations High Commissioner for Refugees** (2011) 'Asylum situation in Greece including for Dublin II transferees'. 31 January (www.refworld.org/pdfid/4d76103e2.pdf).
- UNHCR** (2015) 'The sea route to Europe: the Mediterranean passage in the age of refugees'. UNHCR, 1 July (www.unhcr.org/5592bd059.pdf).
- UNHCR** (2018) 'Greece Factsheet – December 2017' (<https://data.unhcr.org/en/documents/details/61705>).
- UNHCR** (2019) 'UNHCR urges Greece to strengthen safeguards in draft asylum law'. 24 October (www.unhcr.org/gr/en/13170-unhcr-urges-greece-to-strengthen-safeguards-in-draft-asylum-law.html).
- UNHCR** (2022a) 'Sea and land arrivals monthly' (<https://data.unhcr.org/en/situations/mediterranean/location/5179>).
- UNHCR** (2022b) Refugee Data Finder – Greece (www.unhcr.org/refugee-statistics/download/?url=5EPmr2).

- UNHCR** (2022c) 'A/HRC/50/31: Human rights violations at international borders: trends, prevention and accountability'. 26 April (www.ohchr.org/en/documents/thematic-reports/ahrc5031-human-rights-violations-international-borders-trends-prevention).
- UNHCR** (2023) 'Ukraine Refugee Situation' (<https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>).
- UN News** (2023) 'Rights expert urges Italy to stop criminalizing activists saving migrant lives at sea'. 9 February (<https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1477370819882908>).
- Vallianatou, A.** (2022) 'Lesvos: How EU asylum policy created a refugee prison in paradise'. Chatham House, 28 July (www.chathamhouse.org/2022/07/lesvos-how-eu-asylum-policy-created-refugee-prison-paradise).
- Welfens, N., Rasche L. and Engler, M.** (2022) 'The EU Migration Pact at two: what remains of the fresh start?'. Refugee Law Initiative (<https://rli.blogs.sas.ac.uk/2022/09/15/the-eu-migration-pact-at-two-what-remains-of-the-fresh-start>).
- Wike, R., Stokes, B. and Simmons K.** (2016) 'Europeans fear wave of refugees will mean more terrorism, fewer jobs'. Pew Research Centre, 11 July (www.pewresearch.org/global/2016/07/11/europeans-fear-wave-of-refugees-will-mean-more-terrorism-fewer-jobs).
- Wilkins, H. and Macdonald, M.** (2019) 'What is the Dublin III Regulation? Will it be affected by Brexit?'. House of Commons Library (<https://commonslibrary.parliament.uk/what-is-the-dublin-iii-regulation-will-it-be-affected-by-brexite>).
- World Values Survey** (n.d.) Online Data Analysis 2017–2022 (www.worldvaluessurvey.org/WVSONline.jsp).